

1. Pasaulio prigimties (daiktų prado) problema ikisokratikų filosofijoje (Talis, Anaksimenas, Heraklitas, Anaksimandras, Parmenidas, Zenonas).

Pirmieji graikų filosofai (ikisokratikai) labiausiai jiems rūpėjusią pasaulio prigimties temą perėmė iš mitologijos, ją suproblemino ir, aišku, gvildeno remdamiesi ne tiek mitologiniais įvaizdžiais, kiek teorinėmis priemonėmis. VII a. pr. Kr. Graikų mastytojus daugiausia domino pasaulio genezės problema. Problematiska atrodė ne tiek pasaulio sandara, kiek jo kilmė. Todel buvo klausama, iš ko pasaulis atsirado, koks jis buvo iš pradžių. O pastarasis klausimas virto klausimu apie pasaulio (ar daiktų) pradą. Ši terminą įvairūs filosofai vartojo skirtingomis prasmėmis: pradu jie vadino ir pirmąją stichiją, ir pirmąją priežastį, ir pagrindą, ir elementą.

Pirmasis graikų filosofas Talis Miletietis, vienas iš septynių isminkinių tvirtino, kad viskas atsirado iš vandens. Vanduo yra gyvybės šaltinis, o graikams pasaulis alsuoja gyvybę. Kitu argumentu mes nežinome, mat pirmąjį ikisokratikų pilną veiklą neįsivaizduojame.

Senovės graikai teisingai įvardijo keturias pirminias stichijas (elementus): ugnį, orą, vandenį ir žemę. Taigi Talis bandė aiškinti, kur iš šių stichijų yra pirmoji, kartu ir svarbiausia. Senovės graikai-filosofai, ieškodami daiktų prado, remėsi būtent minėtomis stichijomis.

Anaksimenas Miletietis juo laikė orą. Tuo galima paaiškinti gyvybės atsiradimą. Jis orą tapatino su kvėpavimu, su juo siejo ir judėjimą. Anaksimenas mąstė apie debesų, bei vėjo atsiradimą. Visi jo mąstymai remiasi prielaida, kad gamta yra vieninga, ir, kad oras pereinąs iš vienos formos visada grįžta į pradinę.

Heraklitas Efesietis galvojo, kad visa ko pradą yra ugnis. Ugnis pereina į kitas formas, ir to yra 2 keliai: kelias žemyn ir kelias aukštyn. Visa cikliškai kartojasi. Tai davė prielaidą apie pasaulio cikliškumą. Heraklitas, kalbedamas apie visą ko kintamumą, tvirtino, kad viskas teka. Pasaulis primena upę ir du kartus į vieną upę įbristi neįmanoma. Vartodamas metaforiką nori pasakyti, kad prie tų pačių dalykų 2 kartus nesugrįžtama. Netgi kalbedami apie save negalime pasakyti, kad esame, nes ir esame ir nesame. Tai reiškia, kad laiko požymiu negalime konstatuoti jokio pastarumo. Be kintamumo Heraklitas mini, jog vyksta priespybių kova, kalba apie visotinę karą, vaidyjamąsi. Tiesą gimsta per vaidą, pasaulyje vyksta nuolatinis ir pastovus kintamumas, kalbama apie ciklinį laiko suvokimą.

Dar vienas Jonijos mokyklos atstovas (be Talio ir Anaksimeno) yra Anaksimandras Miletietis, Talio mokinys. Jis pirmasis ėmė vartoti prado, archę terminą. Jis pirmasis paskelbė daiktų pradą patirtįje tiesiogiai neduota, jausmėmis nesuvokiama medžiagiska esybė, kuria jis vadino apeironu. Apeironas – tai neapibrėžta beribė būtis, kuria Anaksimandras tapatino, regis, su erdve, su dalies – ir su laiku. Tokio požiūrio į daiktų prado problemą kiti Jonijos filosofai nepalaikė. Jiems pasaulio tikrumas savaime suprantamas dalykas. Pasauli jie, ypač Heraklitas, traktavo kaip nuolat kintantį, bet regimojo pasaulio kitimo jie ne namane laikyti jo netikrumo požymiu. Todel klausdami, kas yra pasaulio ar daiktų pradai, jie neklausė, kas yra pati būtis.

Si klausimą pirma karta iškėlė Parmenidas (Elejos mokyklos atstovas) ir atsakė jis taip: būtis yra tai, kas neatsiranda ir neisnyksta. Būtis – tai, kas negalį pavirsti nebūtimi. Todel būtimi galima vadinti tik tai, kas amžina ir nekintama, nes bet koks kitimas reiškia atsiradimą ir išnykimą. Be to, būtis turi būti nejudri ir nedaloma, nes tai, kas daloma, gali keistis.

Pripažinę, kad būtis yra amžina, nejudri, vientisa, neskaidoma, elejiečiai jai priešino empirini pasauli, kuris turi būti laikomas nebūties pasauliu. Tiksliau sakant, nebūties išvis nėra. Parmenido žodžiais tariant, „reikia sakyti ir galvoti, kad viena tik būtis egzistuoja, o nebūties nėra“. Tačiau vėlesni mastytojai Parmenido filosofijoje išvėlė realybės (tikrosios būties) ir regimybes (iliuzines būties) priešpriešą.

Cia turetu būti dar apie Zenoną...

2. Pitagorininkai ir Demokritas.

Pitagora patrauke Rytuose paplitusi skaičių mistika. VI a. pr. Kr. Vid. j. i. kurtoje mokykloje is pradziu ypatinga reikšme buvo teikiama skaičiui “7”. Senoves žmones žinojo septynis metalus, septynias kuno dalis, ir svarbiausia- septynias savaites dienas. “7” buvo laikomas likimo simboliu ar pacia lemtimi.

V a. pr. Kr. reikšmingiausiu ir tobuliausiu skaičiumi pitagorininkai eme laikyti dekada- “10”, jos virsuma pries kitus skaičius lemia tai, kad ji yra pirmu keturiu natūriniu skaičių suma. Šiai savybei jie teike ir geometrines prasmes. Vieneta jie tapatino su tasku, dvejeta- su linija (tiese), trejeta- su plokščia figūra (trikampiu), ketverta- su kūnu (tetraedru). Toki tapatinima labai lengvino skaičių žymėjimas taskais.

Remiantis beribes buties samprata, paaiskinama pasaulio vienove, bet ne jo daiktų ir jų savybių ivairove. Todėl pitagorininkai papilde anaksimandriską apeirono sampratą ribos (peiraso) samprata. Ta riba yra pirmiausia geometrines forma. Apeiros ir peiros jiems yra du lygiagrečiai pasaulio pradai. Riba gina daiktus nuo beribes tustumos. Ji ir lemia daiktų daiktų kokybinius skirtumus.

Joniečių kosmosas yra menkai apibreztas, o pitagorininkų- stabilus, aiskiai apibreztas. Jų gamta- tai geometrijos pasaulis.

Ir kartu tai pasaulis, kuriame “ viskas yra skaičius” (juk skaičius jie tapatino su geometrines formomis). Dekada jie vadino “Pasaulio motina”, nes ji apima, “gimdo” taskus, linijas, plokščias figūras ir kūnus, t.y. tas formas, kurios suteikia pasauliui apibrezta pavidalą. Pasaulio pradai yra skaičius ir ne tik dėl to, kad apeironas (lyginis) ir peirosas (nelyginis) yra skaičiai, bet ir todėl, kad visos pasaulio formos ir visi daiktų santykiai išreiškiami skaičiais.

Pitagorininkai tikejo, kad skaičiams paklusta ne tik forma, bet ir judėjimas, +pats laikas, nes ji sudaro reguliari diena ir naktis, savaitė, mėnuo ir metų seka. Tikrove, jų nuomone, tai matematines harmonijos viespatija.

Tezė “viskas yra skaičius” galima buvo interpretuoti dvejopai:

Pirmasis budas buvo aiskinti remiantis pitagoriską monados (vieneto) sampratą. Monada buvo pradeta traktuoti kaip mazas, dėl mazumo nematomas, nedalomas kūnas. Šiuo keliu pasuko Leukipas ir Demokritas Abderietis. Jie sutapatino pitagoriską monadą su atomu- maziausia nedaloma medžiagos dalele. Pasak Demokrito, atomas yra ivairių rusių; be to, daiktai susideda is atomų. O pitagorininkų požiūriu, monada yra viena ir daiktų pradai yra ne pati monada, o skaičius. Demokrito atomai yra amžini, nekintami, nedalomi, bet jie skiriasi savo forma, dydžiu, padėtimi, ir tvarka; be jų, dar egzistuoja ir tustuma (is dalies atitinkanti elejėčių nebūtį, kurios, pasak jų, nėra). Butent dėl to, kad egzistuoja tustuma, atomai gali judėti, ilgesniam ar trumpesniam laikui sudarydami ivairius darinius, t.y. kūnus.

Taigi svarbiausia Demokrito teze galetu buti: pasaulio pradai yra atomai ir tustuma. Tai, kad visi daiktai sudaryti is atomų, salygoja pasaulio vienove. Daiktų savybių skirtuma lemia juos sudaranciu atomų formą. Siela taip pat sudaryta is atomų, bet ji skiriasi nuo daiktų, nes sielos atomai, budami itin mazi ir sferiskos formos, yra labai judrus.

Visi regimi kūnai (kaip ir siela) yra laikini: jie atsiranda ir isnyksta. Bet juos sudarantys atomai yra amžini, - kinta tik jų padėtis ir issidestymo tvarka. Tikraja, amžina ir tobula, vien tik protu pazistama būtis yra, aisku, tik atomai ir tustuma. Taciau juslemis suvokiami suvokiami daiktai nėra iliuziskai – juk jie sudaryti is tikrosios buties dalelių.

3. Platono filosofija: idėjų teorijos ir anamnezės sampratos. Aristoteliškoji Platono kritika.

Platono bandymas apibrėžti sąvokas ir aiškiai nusakyti objektus, kuriuos mes pažįstame sąvokų dėka, vedė jį prie naujos filosofinės – idėjų – teorijos. Savo pažiūras Platonas daugiausia dėstė dialogų forma. Viename iš Platono dialogų Sokratas klausia savimi pasitikinčio safisto – apmokamo išminties mokytojo, kas yra grožis? Sofistas į šį klausimą atsako taip : grožis – tai graži mergelė. Tačiau Sokrato (t.y. Platono) toks atsakymas nepatenkina. Mergelės grožis santykinis – dievai gražesni už mirtinguosius. Be to, jis laikinas ir metams bėgant išblėsta. Sofisto išvardintus juslinio pasaulio daiktus pagrįstai galima vadinti gražiais, bet juk klausimas keliamas taip: ne kokie daiktai yra gražūs, o kas yra pats grožis? Tikras, tobulas, amžinas, neatsirandantis ir neišnykstantis grožis yra ne koks nors regimas, apčiuopiamas daiktas, o tai, ką Platonas vadina *idėja*.

Idėja, apie kurią kalba Platonas, – tai daikto esmė, sąlygojanti jo rūšinę priklausomybę. Dabar esmę paprastai suprantame kaip daikto rūšinių požymių visumą. Idėja, pasak Platono, irgi yra daikto esmė, tik reikėtų pibrėžti, kad, jo nuomone, idėjos yra neskaidomos ir egzistuoja kaip tam tikros rūšies daiktų pirmvaizdis. Idėja yra rūšis kaip loginis objektas.

Daiktai, pavyzdžiui, medžiai ar žmonės, atsiranda ir išnyksta. Tuo tarpu rūšis “medis” ar rūšis “žmogus” yra visai kitokios prigimties objektas. Kai sakome medis, turime galvoje ir tuos medžius, kurie jau senai supuvo, ir tuos, kurie išaugs. Taigi rūšies negalima sutapatinti nei su konkrečiu, mūsų regimu jos atstovu, nei su dabar egzistuojančių jos atstovų visuma. Konkretų medį galima paliesti, o rūšį “medis” – ne. Platonas teigia, kad rūšis yra idėja, kuri egzistuoja ne jusliniame pasaulyje, o visiškai kitokiame, idėjų pasaulyje. Idėjos yra nuo daiktų nepriklausomos – daiktai gali išnykti, o idėjos nuo to nepakis. Visos idėjos yra amžinos, nekintamos, besąlygiškos, trumpiau tariant, tobulos, o daiktai tėra netobuli idėjų išikūnijimai, jie atstovauja idėjoms, bet dėl savo laikinumo, kintamumo, santykinumo jokių būdu negali joms prilygti. Daiktai, pasak Platono, tėra idėjų šešėliai, nes jie pasirodo sątokie pat netvarūs, kaip kad daiktų šešėliai, lyginant juos su pašiais daiktais.

Tikrove, būtimi reikia laikyti tik tai kas neatsiranda ir neišnyksta, tai, kas besąlygiškai amžina, tobula. Todėl tikrove, būtimi reikia laikyti ne daiktus, o idėjas. Platinas suvokia, kad žmonės mano priešingai ir dėl to klysta, o klysta dėl to, kad skendi tamsybėse. Siekdamas įtikinti visus savo požiūro teisingumu, jis pasitelkia garsųjį olos įvaizdį: kuriame teigiama, kad jei žmonės nuo gimimo būtų prirankinto oloje, taip, kad jie visada būtų veidu į olos gilumą, o už jų nugarų nešioti įvairius daiktus ir tie žmonės matytų tik tų daiktų šešėlius ir jei vieną iš jų paleistu ir parodytų tikruosius daiktus, o ne jų šešėlius, jis šešėlius laikytų tikresniais daiktais, nei tikruosius daiktus nuo kurių sklido tie šešėliai. Platonas teigia, kad norint daiktus, o ne šešėlius laikyti tikrais, reikia eiti paparasčiausiu keliu, t.y. pirma žiūrėti į šešėlius, paskui į daiktų atspindį vandenyje, o tik paskui į tikruosius daiktus.

Svarbiausiam Platono veikalui “Valstybė” ir kietiems tuo metu parašytiems jo darbams labai būdinga dėjų kaip tikrosios būties ir daiktų kaip idėjų laikinų ir netobulų išikūnijimų (arba šešėlių) priešprieša. Būtis – tai idėjos, o daiktai, nors jie kurį laiką ir egzistuoja, visada yra paženklinanti nebūties stigma. Ši priešprieša, kurią vėliau Platonas kiek sušvelnino, iš karto tapo kritikos objektu.

Didžiausias kritikas buvo Platono mokinys, bendradarbis, bičiulis *Aristotelis Stagyrietis*. Aristotelis teigė, kad idėjos traktuojamos kaip savarankiškos, nuo juslinio pasaulio daiktų nepriklausomos esybės, yra bevertės daiktų pažinimui būtent todėl, kad jos atskirtos nuo daiktų. Iš tikrųjų idėjos tėra daiktų antrininkai. Platono požiūriu, idėjos yra realiai egzistuojančios bendrybės, kuriose slypi tai, kas bendra tam tikros rūšies daiktams. Aristotelis teigia, kad idėjų negalima priešinti individualiems, atskiriems daiktams. Juk daikto idėja yra jo bendrų, rūšinių požymių visuma ir tuos požymius (greta individualių) turi kiekvienas individas, priklausantis rūšiai.

Aristotelio nuomone, Platonas, atskyręs idėjas nuo daiktų, negali paaiškinti, koks yra tikrasis jų santykis. Platonas kūrė idėjų teoriją remdamasis prilaida, kad pažinti galima tik tai, kas amžina ir nekinta. Tačiau ši prilaida yra klaidinga: pažinti galima taip pat daiktų atsiradimo ir išnykimo priežastis, jų judėjimą. Be metafizikos (pirmosios filosofijos) galima ir fizika, o fizikoje idėjų teorija yra visiškai nepritaikoma.

4. Būties hierarchijos problema antikoje ir viduramžiais (Platonas, Aristotelis, Eriugena, Šv.Tomas Akvinietis)

Platonas

Platonas remdamasis elėjiečių būties apibrėžimu, pagal kurį būtis yra tik tai, kas negali atsirasti ir išnykti, jis daro išvadą, kad laikini daiktai negali būti laikomi būtimi, todėl yra tik viena būties rūšis – idėjos. Tačiau ilgainiui Platonas atsisako griežto idėjų ir daiktų supriešinimo. Jo filosofijoje svarbų vaidmenį pradeda vaidinti Dievo ir materijos sąvokos. Remdamasis jomis, Platonas pradeda konstruoti būties hierarchijos koncepciją, kurią netrukus modifikuoja Aristotelis.

Platono amžininkų atradimai, kad Žemė yra sfera ir, kad planetos juda apskritimais, Platoną vertė manyti, kad kosmoso tvarka yra tikslinga ir jame viešpatauja protas. O tai savo ruožtu Platoną verčia tikėti dievybe, kuri jį tokį sukūrė. Pagonis mąstytojas Platonas manė, kad pasaulį Dievas kūrė iš dar iki jo sukūrimo egzistavusios medžiagos arba, kitaip materijos. Platonas, kaip ir Aristotelis, materiją laiko beformė ir neapibrėžta. Materiją, nors ji ir amžina, priešinama su Dievu. Dievas yra geras ir tobulas, todėl viskas, kas pasaulyje yra negera ir netobula, kyla iš materijos.

Būties hierarchijos sąrangoje žemiausia vietą užima beformė materija, neapibrėžtumo, taigi ir blogio šaltinis. Aukštesnę padėtį Būties hierarchijoje užima juslinio pasaulio daiktai. Jie nėra amžini, tačiau, būdami idėjų atvaizdai jie yra arčiau tobulos būties, ir visų pirma tai reikia pasakyti apie daiktus, kurių geometrinės formos yra tobulos. Išskirtinę padėtį empyriniam pasaulyje užima žmogus, mat jis turi ne tik kūną, bet ir sielą. Nemateriali, nemirtinga ir tiesiogiai pažįstanti idėjas siela būties hierarchijoje iškyla virš empyrinio pasaulio daiktų. Su šiuo pasauliu ją sieja tik jos kalėjimas – kūnas. Dar aukštesnę vietą užima idėjos. Idėjos, palyginti su siela, yra tobulesnės, nes jos su materija (žmogaus kūnu) neturi nieko bendra, be to jos yra nedalomos (sielą pasak Platono sudaro tys dalys: protingoji, impulsioji ir juslinė).

Visos idėjos yra tobulos, tačiau jų statusas nevienodas. Pvz.: gyvulio idėja užima aukštesnę vietą, nei liūto idėja, dar aukštesnę vietą idėjų hierarchijoje užima abstrakčios idėjos, tokios kaip grožis ir teisingumas. O virš visų idėjų kyla *Gėrio* idėja. Gėris kaip visų daiktų tikslas, padaro pasaulį protingą, todėl geri Platonas suartina su protu, o kartu ir su Dievu.

Aristotelis.

Pasak Aristotelio, žemiausią padėtį būties struktūroje užima beformė materija. Po jos eina negyvos gamtos daiktai, aukštesnę už juos padėti užima organizmai, o dar aukštesnę – siela. Pačią aukščiausią vietą būties hierarchijoje užima tokia forma, kurios realizacijai materija nereikalinga. Ja yra grynasis Protas, arba, kitaip tariant, Dievas.

Daiktiškas pasaulis, anot Aristotelio, nėra sukurtas, jis yra amžinas. Tačiau Dievas yra jo pirmoji priežastis ir galutinis tikslas. Dievo ir pasaulio prieštata Aristotelio filosofijoje sąlygoja dangiškojo ir žemiškojo pasaulio priešpriešą. Šie abu pasauliai yra vieno daiktiškojo pasaulio dvi dalys, bet jos labai skiriasi. Dangus (planetos ir žvaigždės) – amžinų ir nekintamų daiktų, turinčių tobulą sferinę formą ir be paliovos judančių taisyklingais apskritimais, sritis. Ją sudaro daugybė sferų, aukščiausia yra žvaigždžių sfera. Būtent ją tiesiogiai judina Dievas (inertiško judėjimo idėja tiek antikais, tiek viduramžiais buvo svetima). Kitas sferas judina mažiau tobulos negu Dievas esybės. Žemiškajame pasaulyje judėjimas paprastai yra tiesiaegis ir visada turi savo pabaigą. Dangaus kūnai yra sudaryti iš eterio (subtilesnės už orą medžiagos, apie kurią kalbėjo jau pitagorininkai), o žemės kūnai – iš keturių stichijų.

Eriugena

Vienas iš scholastinės viduramžių filosofijos pradininkų *Jonas Škotas Eriugena* savo pagrindiniame veikle „Apie gamtos skirstymą“, sutapatinęs iš esmės Dievą su gamta, būties hierarchiją vaziduoja taip:

“Man atrodo, jog, atsižvelgiant į keturis skirtumus, gamtą galima skirstyti į keturias rūšis: pirmoji – ta, kuri kuria ir nėra kuriama; antroji – kuri kuria ir kuriama; trečioji – ta, kuri yra nekuria ir nekuria; ketvirtoji – ta, kuri nei nekuria nei kuriama”.

Eriugenos požiūriu, Dievas yra visuose daiktuose, jis yra visa ko esmė. Dievo būtis – nuolatinis pasaulio kūrimas (nuolat vyksta cikliškas judėjimas: nuo Dievo pasaulio link ir atgal nuo pasaulio Dievo link).

Gamta, kuri kuria ir nėra kuriama, – tai krikščioniškasis Dievas Tėvas, kuris yra slėpiningas ir kurio neįmanoma apibrėžti. Pirmajai gamtai būdinga absoliuti vienovė, o jos sukurta antroji gamta pasižymi giminių ir rūšių įvairove, nes antroji gamta – tai iš esmės Platono idėjų pasaulis (tik to pasaulio Platonas nelaikė sukurtu). Trečioji gamta – tai konkrečių, joslėmis suvokiamų daiktų pasaulis. Jo įvairovė kur kas didesnė negu idėjų pasaulio. Dieviškosios kūrybos procese, kuriame tai, kas labiau bendra, gimdo tai, kas mažiau bendra, bendrumo laipsniui mažėjan, kartu mažėja ir realumo laipsnis (prisiminkime Platoną: daiktai mažiau realūs už idėjas). Todėl konkrečių, individualių daiktų pasaulis nėra stabilus. Jis žūna ir po to neišvengiamai grįžta į savo dieviškąją pagrindą – ketvirtąją, nei kuriančią, nei kuriamą gamtą.

Tomas Akvinietis

Būties hierarchiją T.Akvinietais nusako kietai negu Eriugena, bet ir jis pateikia ją vaizduodamas pasaulio kūrimo procesą. Jų pažiūrų skirtumus lemia tai, kad Eriugena laikėsi *panteizmo*, t.y. požiūrio jog Dievas sutampa su gamta, o šv. T.Akvinietais šalininkas *teizmo*, t.y. požiūrio, kad Dievas yra protinga asmenybė ir antgamtinė esybė, sukūrusi pasaulį, bet su juo nesutampanti.

Tarp Dievo ir sukurto pasaulio būties hierarchijoje nėra tokios tarpinės grandies kaip Platono idėjų pasaulis. Dievas kūrė pasaulį pagal savo idėjas, ir sukūręs pasaulį jis jam vadovauja, įgyvendindamas dieviškąjį planą. Jame egzistuoja didžiulė Dievo kūrinių įvairovė, kuria jis išreiškia savo esmę, bet žemesnės dalys tarnauja auksštesnėms ir viskas tarnauja Dievui, kuris yra ne tik pasaulio kūrėjas, bet ir jo tikslas.

Aiškindamas žemesnių ir aukštesnių dalių santykį, T.Akvinietais daugiausia remiasi Aristotelium, išdėstydamas jas taip: elementarios stichijos, sudėtingi neorganiniai kūnai, augalai, gyvūnai, žmogus(jame vertingiausia dalis – siela). Būties hierarchijoje esybės išdėstomos pagal jų tobulumą ir artumą Dievui. Remdamasis biblija, T.Akvinietais tarp žmogaus ir Dievo į hierarchinius būties laiptus įtraukia dar vieną pakopą – angelus, kurie yra grynai dvasiškos, bet ne tokios tobulos būtybės kaip Dievas.

5. Realizmo ir nominalizmo ginčo esmė ir atstovai. Ontologinis ir kosmologinis Dievo būvimo įrodymai.

Viduramžių filosofus ypač domino idėjų realumas ir jų santykis su juslinio pasaulio daiktais, dėl to buvo diskutuojama daugiausia. Diskusija įėjo į filosofijos istoriją kaip ginčas dėl universalijų.

Universalijos (lot. *universalia* – bendros, visuotinės) – tai bendros sąvokos, giminės, rūšys. Medis, liūtas ar žvaigždė, suprantami ne individualiai, o kaip klasės, yra universalijos. Universalijos yra ir tokios išraiškos kaip baltumas ar devyni, nes jos irgi neįvardija jokio konkretaus daikto. Kitaip tariant, universalijos – tai bendrybės, o ne atskirybės.

Eriugena, kaip ir dera Platono šalininkui, buvo įsitikinęs, kad universalijos egzistuoja realiai. Jos, kaip antroji gamta (apie pirmą, antrą, trečią, ketvirtą gamtą galite pasiskaityti 4 klausimo “Eriugena” skyrelyje), net realesnės už trečios gamtos daiktus ir, būdamos pirmesnės už juos, nepriklauso nuo daiktų.

Ankstyvaisiais viduramžiais požiūris, kad universalijos egzistuoja realiai ir nepriklausomai nuo juslinio pasaulio daiktų, vyravo. Šis požiūris vadinamas *realizmu*. Su realizmais ginčijosi *nominalizmo*, t.y. požiūrio, kad universalijos tėra vardai, šalininkai (lot. *nomen* – vardas). Nominalizmo pradininkas buvo *Jonas Roscelinas*, o žymiausias atstovas – *Vilijamas Okamas*. Jie abu nepripažino Eriugenos keturių gamtų teorijos ir buvo įsitikinę, kad Dievui, kūrusiam daiktų pasaulį, nebuvo jokio reikalo prieš tai kurti savarankiško idėjų pasaulio. Todėl bendrybes jie laikė vien treminiais, ženklais ar, kitaip tariant, vardais.

Realizmo ir nominalizmo ginče žymiausias viduramžių filosofas Tomas Akvinietis užėmė palyginti nuosaikią poziciją. Jo nuomone sukurtame pasaulyje tik daiktai yra savarankiškos esybės (jų savarankiškumas sąlyginis, nes jie sukurti Dievo). Bendrybės egzistuoja daiktuose ir dar Dievo bei žmogaus prote. Universalijos, egzistuojamos Dievo prote, yra pirmesnės už daiktus, todėl tokią T.Akviniečio poziciją galima pavadinti nuosaikiuoju realizmu.

6. BUTIES PROBLEMA SIUOLAIKINEJE FILOSOFIJOJE (F.Nietzsche, E.Husserlis, M.Heidiggeris, L.Wittgenstein'as)

NYCE (1844-1900)

Kaip ir visi kiti siuolaikiniai filosofai i tradicine metafizika Nyce ziurejo kritiskai. Veikale "Anapus gerio ir blogio" metafizika jis vertina taip: "Kaip galetu kazkas atsirasti is savo priesybes? Patys vertingiausi dalykai turi tureti savo kilme. Ju saltinis - buties gelme, amzinybe, neregimas Dievas, "daiktas pats savaime": cia, o ne kur kitur slypi ju pagrindas."

Nyces poziuriu, butis - tai ne atomu atomai, idejos ar pasaulinis protas, o stichiskas tapsmas, tiek zmogui, tiek visai gyvajai gamtai budingas siekimas itvirtinti save, "galios valia", aprepianti ir instinkta, ir energija, ir aistra, ir netrandoma nora valdyti ir viespatauti. Gyvenimo srautas, kurio pagrindas yra "galios valia" (ar "valia viespatauti"), o ne saltos ir bejausmes metafiziku abstrakcijos, ir yra tikroji butis.

Tokia filosofija pakeicia "pirmosios filosofijos" orientacija - is metafizikos ji virsta gyvenimo filosofija.

Is uzrasu:

Nyces poziuris i klasikine filosofija:

1. Nepriimtinas dualizmas.

2. Kritikuoja tikraji zinojima (vertybiu kaita). Geris, tiesa, Dievas buvo zmogaus isdidumo klaidos. "Dievas mire" - tai garsi Nyces fraze. Ja yra sugriaunamas klasikinis mastymas - dualizmas ir tikrasis zinojimas. Nyce si ivyki atpazista kaip klinikini to laikmecio ivyki. Mes patys ji nuzudeme, t.y. uolus tiesos tikrumo savoku tikslinimas, kuris buvo paverstas "moksline sazone", sukele paties vidinio zinojimo iteisavimo erozija. Nyce remia perspektyvizmo samprata, kuri neigia vieninteli poziuri ir pasauli - ivairus poziuriai tarpusavyje kovoja ne del tiesos, o del galios.

Galia.

Galios samprata priesina ankstesniam mastymui. Valia galiai nurodo i buti. Nycei gyvenimas nera askeze, o aktyvumas (nusavinimas, silpnuju iveikimas, savu formu primetimas). Tradicinis mastymas neleido pasauliui buti tuo, kuo jis yra. Valios galiai negalima atriboti nuo galios pasireiskimo, objektyvizacijos. Valia galiai numato pozymi ir nera substancija ar faktas, o ju interpretacijos. Nera priespriesos tarp regimojo ir tikrojo pasauliu. Valia galiai yra visur - difuziska. Galia pati gimdo skirtumus ir gimsta skirtumuose. Nyce kalba apie: geneologiskuma (kai viskas kyla is galios), tipologiskuma (priskiriami realioms ir aktyvioms jegoms), simptomologiskumas (jegu taikymas ir pasekmizmas). Simeologija - mokslas apie zenklus. Supratima supranta kaip begalini zenkliskuma. Skirtingai supranta zenklus, del to skirtingas nuomones turime.

HUSSERLIS (1859-1938)

Jo darbai artimesni klasikinei, pirmiausiai Dekarto tradicijai. Jam labiau rupi ne zmogu nesanti dinamiska gyvenimo srove, o mokslo ziniu pagrindimo problema. Husserlis siekia atskleisti mokslo pradus. Jis mano, kad tokius pradus gali nustatyti tik filosofija, paversta tikslu mokslu apie samones fenomenus - fenomenologija. Siekiant toki mokslo sukurti, butina apvalyti samone, ko rezultatas yra gryna samones struktura - intencionalumas, nukreiptumas i daikta. Fenomenologijos tikslas - gryniosios samones srauta strukturuojanciu ir artikuluojanciu "esmiu" atskleidimas.

Nuo Platono esmiu statuso skiriasi, kad Platono esmes (idejos) yra tikrosios buties elementai, o Husserlio esmes tera reiksmes, apie kuriu realu egzistavima nera pagrindo kalbeti. Taciau ieskodamas tvirtu mokslo pagrindu ir nuolat modifikuodamas filosofines paziuras, Husserlis galu gale iskelia "gyvenimo pasaulio" ideja ir suarteja su gyvenimo filosofija. Is gyvenimo filosofijos ir fenomenologijos isaugo viena ryskausiu XX a. filosofijos sroviu - egzistencijos filosofija. (Nyce, Husserlia, Kierkegaardas, Pascalis, sv. Augustinas).

Is uzrasu:

Fenomenologija - tai tam tikras teorinis patyrimas, kuriam rupi atskleisti reiskiniuose gludancias esmes. Apeliuojama i fenomenu aprasyma, kaip duotas reiskiny musu samonei, o pati samone yra intencionali (kiekvienas suvokimas yra ko nors konkretaus suvokimas, nukreiptas i ka nors, todėl

samone negali būti tuscia). Nėra mastymo be mastinių (nėgia ju dualizma). Samone visada daro identifikacijas, atlieka konstruojančią-steigiančią funkciją, t.y. atsiranda eidetika (eida - ideja).

Samoneje susidaro skirtingi profiliai, judant žvilgsniu jie susijungia ir sudaro vaizdą, kuris yra tapatus. Kadangi yra nesuprasto profilio, dalyko pažinimas niekada nėra tobulas. Prasme atrandame vis iš naujo.

EGZISTENCIALIZMO FILOSOFIJA

Skirtingai nei metafizikai, kurie siekia atskleisti tikrąją būties prigimtį (apie būti jie mane kaip apie objektyvia realybę), pohegeliniai filosofai kaip atskaitos taska pasirinko ne abstraktų subjektą, o individualų žmogų ir šiam žmogui parupsta jo individuali būtis (antropologinis posukis). Egzistencialistai isorinė tikrove priešina individui ir suvokia kaip gresmę jo trapiam individualiam pasauliui. Isorini pasauli jie išgyvena. Supriesina transcendentinę būti (autentiškas pasaulis) ir kasdieninį gyvenimą (neautentiškas). Kai kuriems filosofams autentiška būtis - Dievas, kitiems laisvas žmogus.

HEIDEGGER (1889-1976) - dar vienas egzistencializmo atstovas.

Heid teigia, jog siekdamas įveikti netikrąją egzistavimo būdą, žmogus turi grįžti prie istorijoje nerealizuotų galimybių, prie ikisokratinės Graikijos kultūros. Pasak jo, būtis dar gyva kalboje (visu pirma poetu kuriniuose, dėl to daug dėmesio skiria Rilke, Holderlino ir kt. poezijai. Kalba, ypač meno kalba, yra tas žmogaus prieglobstis, kuriame žmogus galų gale pasijunta saugus ir ramus. Žmogus gyvena kalbos kaip būties namu prieglobstyje, o mastytojai ir poetai yra šio prieglobscio sargai išsakydami jie duoda bučiai kalbą ir išsaugo būti kalboje.

Iš užrašų:

Teigia, jog klasikine metafizika nekele būties prasmės klausimo, laike tai suprantamu dalyku. Būtis buvo sutapatinta su buviniiais. Heid teigė, kad reikia pateikti egzistencialią analitiką (arba aprasyti kaip mes patiriame būti). Prie būties prasmės galima artėti tik žmogiskuoju būviniu, per kurį pasirodo būties prasme (Dasein). Supratimas reiškiasi kasdienybėje. Turi būti išryškintos šios pagr. struktūros:

1. Būtis pasaulyje - supratimas, kalba, rūpestis, baime. Pasaulis sutampa su "as" paciu.
2. Buvodami susiduriame su buviniiais – isoriniais objektais, kurie musu atžvilgiu yra irankiai, reikmenys. Savės aptikimas gali būti dvejopas: tai, kas prieš mane ir tai, kas man paranku (savės pažinimas tarp kitu žmonių. Vadinasi, tiek savės pažinimą, tiek ir kt. suvokimą Heid apraso ne per savimone, o per pasaulio egzistencialą. Autentiška egzistencija nusako:
 1. snekos - sukuria galimybę suvokti apinką (indeferentiškas suvokimas)
 2. smalsulys - "žiurima ne tam, kad būtų kažkas supasta, bet tam, kad tik žiurima". Atsiveriama pasaulio galimybėmis. Snekos reguliuoja smalsulio kryptį.
 3. dviprasmiškumas - sneku, smalsulio plotmeje. Atrodo, kad suvokta, bet taip nėra.

WITTGENSTEINAS

Vienas šiuolaikinės filosofijos aspektas - tai žmogaus ir būties santykio gvildinimas. Tačiau atsirado ir kitas požiūris į būties teoriją - tai loginės ontologijos, kuri siekia nustatyti loginę daiktiskosios būties struktūrą, supratimą. XX a. logika imta laikyti kaip kalbos analizės priemonė. Witt - ui kalba buvo būties veidrodis, kuriame atsispindi pasauli sudaranciu faktų santykiai.

"Traktatas":

1. pasaulis yra viskas
 - 1.1 Pasaulis yra faktų, o ne daiktų visuma.
 - 1.11 pasauli apibrezia faktai ir tai, kad tai yra visi faktai. Witt-o požiūriu neegzistuoja tai, ko negalima išreikšti, kas reiškia kalbos išsiskaidymą į atomarinius teiginius, susidedančius tik iš tikrinių vardu ir predikatu.

7. SUBSTANCIJOS PROBLEMA N. LAIKŲ FILOSOFIJOJE (R.Dekartas, T.Hobsas, Mettrie, Berklis)

Tai atitinka klausimą “Kas egzistuoja savaime”. Substancija – tai, kas egzistuoja savarankiškai, savęs dėka ir savyje, o ne kito dėka ir kitame, ji yra nekintanti ir turi tam tikrų savybių, bet savybės ir santykiai negali būti laikomi substancija.

Visuotinai priimta, kad R.Dekartas žymi naujųjų laikų filosofijos pradžią. Priežastys:

1. nuo jo filosofija pakrypsta *subjektyvesne* kryptimi (t.y. pradinis taškas tampa ne pasaulis kaip objektas, bet subjektas – mąstantis ir veikiantis žmogus, kurio pirmoji žmogiškumo apraiška – siela. Įvedama Aš, kaip individualybės sąvoka, pasaulis žiūrimas iš vidaus ir ieškoma jo savo sieloje). Tai įtakojo Renesansas, suformavęs *asmenybę*. Individo Aš prilygsta ar net nustelbia pasaulį.
2. Filosofija atsiriboja nuo specialiųjų mokslų, kur reikalingas objektyvus požiūris ir remiamasi ankstesniais pasiekimais. Filosofai, priešingai, turi grįžti vis prie pačios pradžios, prie pagrindo ir norėdami surasti tiesą, turi “suabejoti viskuo, kuo tik įmanoma”(Dekartas). bet negalime teigti, jog neegzistuoja tas, kas mąsto (“aš mąstau, vadinasi egzistuoju”)
3. Siela pirmąkart griežtai atskiriama nuo kūno. Pagal 2 punktą, egzistavimui pakanka sielos – jai priskiriamas mąstymas. Siela turi savyje keletą idėjų – viena iš jų – Dievo idėja. Tai – ontologinis Dievo buvimo įrodymas.

Taigi, siela suvokia teisingai tai, kad egzistuoja trys substancijos: Dievas (nesukurta, mąstanti, visiškai nepriklausoma, iš jos seka dvi kitos substancijos), siela (mąstymas) ir kūnas (tįsumas). Sielos ir kūno sąveikos problema, du požiūriai: 1. Jie įtakoja vienas kitą (Dekartas); 2. Veikia paraleliai ir atskirai (psichofizinis paralelizmas – N.Malebranche).

Substancijos dualizmas netenkinio kitų filosofų, buvo siekiama monizmo, kuris pasiekiamas dviem keliais: 1. Egzistuoja tik materialinė, kūniška substancija (T.Hobsas, J.Lametri) ir 2. Substancija yra tik sielos (proto) idėjos (Berklis).

Hobsas. Materialistinė arba natūralistinė filosofija. Be kūnų daugiau nieko nėra. Dvi kūnų rūšys: 1. Gamtiniai, sukurti gamtos. 2. Dalykai ir reiškiniai, atsiradę žmonių valia iš jų sutarčių bei susitarimų (pvz. valstybė). Taigi, mąsto kūniškasis žmogus, o psichiniai reiškiniai tėra mechaniniai judesiai. (kad aiškiau būtų: “judesys gali sukelti tik judesį ir gali būti sukeltas tik judesio; sąmonės būviai sukeliami judesiu ir sukelia judesius”).

La Mettrie. (veikalas “Žmogus-mašina”). Organizuota materija yra ne tik tįsi, bet turi judėjimo galią bei jautrumą. Žmogus – labai sudėtinga mašina, pati “užsukanti savo spyruokles”. Mąstymas yra smegenų savybė ar funkcija. Organizuota materija turi judėjimo pradžią ir viską, kad judėtų, justų, mąstytų. Žmogus – materialios substancijos tobuliausia dalis.

Berklis (“traktatas apie žmogiškojo pažinimo principus”). Substancijos prigimtis – dvasinė (imaterializmas arba spiritualizmas). Dievo būtis kur kas akivaizdesnė nei žmogaus, jis sukelia sąmonėje idėjas ir pojūčius. daiktai yra savybių rinkiniai, kokio nors tų savybių pagrindo – kūniškos substancijos – juose išvelgti neįmanoma. Tos savybės sutampa su mūsų pojūčiais ir vaizdiniais (idėjomis). Todėl daiktai yra idėjų rinkiniai, egzistuojantys mūsų prote (sieloje). Jokia idėja ar pojūtis neegzistuoja nesuvokiami. Kūniškos substancijos idėja yra prieštaringa, nes idėjos negali egzistuoti nesuvokiančioje substancijoje (juk forma bei judėjimas tėra prote egzistuojančios idėjos). Taigi daiktai sutapatinami su pojūčiais ir vaizdiniais. Nauji pojūčiai – nauji daiktai (taigi Berklio kritikai įvardina tai kaip pastovumo panaikinimą, Hume’as: pati siela yra ne substancija, o vaizduotės siejamų idėjų srautas).

Taigi XVIII a. substancijos sąvoka buvo gerokai sukompromituota.

8.GRYNASIS PROTAS IR PASAULINIS PROTAS, ARBA METAFIZIKOS PROBLEMA

I. KANTO IR G. HEGELIO FILOSOFIJOJE

Naujaisiais laikais buties problema glaudziai susipina su pazinimo analizes keliamomis problemomis. Antikoje ir viduramziais to nebuvo, nes:

>visu pirma, pazinimo teorija (epistemologija) nebuvo traktuojama kaip atskira filosofine disciplina;

>antra, filosofai sieke pasalinti save, kaip individualu subjekta ir bande nustatyti buties pradus, zvelgdami visazines butybes zvilgsniu. Jie nesugebejo izvelgti proto, ypac grynojo, apriorinio, t.y. nesiremiancio jusliniu patyrimu, proto ir pazinimo objekto tikrojo santykio. Naujaisiais laikais gamtos mokslai padare pazanga, todėl atsirado nuomone, kad protas turi eiti priekyje ir versti gamta atsakyti i jo klausimus.

KANTAS "Grynojo proto kritikoje" atskleidzia savo poziuri i metafizikos problematika. Pasak jo, apriorinio pazinimo pagrindas yra vadinamosios apriorines pazinimo formos - daiktai egzistuoja nepriklausomai, ar juos suvokiame, ar ne (skirtingai nuo Berkeley). Taciau, kiekviena galima ir reikia traktuoti dvejopai: kaip musu pazistama reiskini ir kaip daikta savaime. Reiskinius Kantas vadina fenomenais, o daiktus pacius savaime - noumenais. Noredamas iveikti metafizikos dogmatiskuma, Kantas nuodugnai nagrineja pazinimo subjekto ir objekto santyki. Pazinimo subjektas nera individualus zmogus, nes subjektas pazista objektus, remdamasis apriorinemis pazinimo formomis, kurios bendros visiems žmonėms. Apriorines pazinimo formos yra visuotines, todėl Kanto grynasis protas turi buti laikomas bendru, rusiniu, žmonijos protu.

Kitaip proto prigimti paaiskina HEGELIS. Jo nuomone, musu mastymas priklauso nuo antasmenisko proto raidos, apie kuria Kantas nieko nekalba. Siai raidai budinga vidine logika. Pasaulinio proto pletra - tai visu pirma logine sklaida ideju, kuriu igyvendinimo instrumentas yra konkretus mastytojai, religiniai ar politiniai veikėjai. Daiktu buti lemia ju rusine priklausomybe, ju esme, taigi ne juslemis suvokiama isore, o mastoma vidine ju prigimtis, turinti idealu pobudi. Todėl butent mastymas yra buties pagrindas, jis sutampa su butimi ir yra tiek isoriniu daiktu, tiek visuotine

dvasiskumo substancija. Substancija – pasaulinis protas, kuris nuo nieko neprikaušo. Pasaulinis protas - Absolutas - filosofine ir logine Dievo abstrakcija. Suskirstytas i tris absoliutines idejos buties formas:

1. Grynasis mastymas. Absolutine ideja pletojasi logikoje. Metafiziniai Dievo apibrezimai. (nagrineja logika)

2. Gamta kaip idejos kitabute. Absolutine ideja sudaiktina save, nutolsta nuo savo tikrosios esmes ir

igyja baigtiniu kunu pavidala. (nagr. Gamtos filosofija)

3. Dvasia. Per ja pasauline dvasia realizuoja dideli tiksla - saves pazinima. Dvasia - absoliucios idejos forma, i kuria ideja grizta is savo gamtiskosios tremties, pradedama istorine raida. Siekdama pazinti save, ji panaudoja daugybe zmoniu kartu. (nagr. dvasios filosofija, menas, religija).

9. PAŽINIMO ŠALTINIO PROBLEMA ANTIKOJE IR VIDURAMŽIAIS

Filosofas turi paaiškinti, iš kur jis žino, kad jo teiginiai teisingi, t.y. iš ko atsiranda jo ir kitų žmonių žinios. Taip kyla pažinimo šaltinio problema. Filosofai atmetė mitologinį „stebuklingąjį šaltinį“ (pvz. gyvybės medis ar Hipokrenės šaltinis) ir ėmė ieškoti pažinimo šaltinio pačiame žmoguje.

Pirmiausia žmogus pažįsta pasaulį joslėmis (čia galite išvardinti visas 5 jusles ir ką jos daro;)). Tai pripažinus, galime teigti jog pažinimo šaltinis yra jutimas ir suvokimas. Taip susiformuoja patirtis, kuri mums teikia informaciją apie konkrečius įvykius, daiktus, asmenis. Tačiau tai nėra filosofinis pažinimas. Filosofijoje pažinimu laikomas ne atskiro, individualaus objekto, vadinamo *atskirtybe*, o visos objektų klasės, to, kas jiems yra bendra, t.y. *bendrybės* bruožų atskleidimas. Taigi atmetama juslinė patirtis kaip pažinimo šaltinis (pvz. regėjimu Demokrito atomų nepastebėsi).

Demokritas ir Platonas: pažinimo šaltinis yra intelektas, protas. Remdamiesi loginiais argumentais, mes galime įrodyti tai, ko nežinome iš patirties.

Demokritas. „tamsios“ (kyla iš patirties ir yra nepatvarios ir neatskleidžia daiktų esmės) ir „šviesios“ (kyla iš proto) žinios. Daiktų esmė – jų atominė sandara.

Platonas. Dvi pažinimo rūšys – *nuomonės* apie kintantį joslėmis suvokiamą pasaulį ir *tikrosios žinios* apie amžiną, nekintantį „idėjų“ pasaulį.

Taigi jau Antikoje buvo atskirtos dvi pažinimo rūšys: juslinė patirtis ir protas. Pastarojo požiūrio šalininkai vadinami *racionalistais*, o tie, kurie teikia pirmenybę pojūčiams – *empiristais* arba *sensualistais*. Antikos filosofijoje dominavo racionalizmas, nes protas buvo vienintelis būdas atskleisti būties pradus, kosmoso harmoniją ar aukščiausiojo gėrio prigimtį.

Vienas iš nedaugelio pripažinusių empirizmo svarbą – Aristotelis. Tyrinėdamas gamtą jis priėjo išvadą, kad juslinis patyrimas – būtina pažinimo fazė: faktų nustatymas – būtinas mokslinio tyrimo etapas. Tik po to pereinama prie bendrų principų, kuriuos nustato protas.

Viduramžių filosofija rėmėsi Aristotelio bei Platonu. Pastarojo idėjomis buvo remiamasi aiškinant pažinimo šaltinio klausimą. Viduramžių visuomenę daugiau domino būties problema nei empiriniai pasaulio daiktai ir reiškiniai. Įrodinėjant Dievo egzistavimą, nagrinėjant tikėjimo ir pažinimo santykį, tyrinėjant nemirtingą žmogaus sielą buvo remiamasi protu, o ne jusline patirtimi. Tai dar labiau racionalizuota filosofija nei Antikos, nes liečia antijutiminę būtį, yra labai abstrakti ir teorinė. Tik keletas filosofų, nagrinėjančių magiją, astrologiją ar alchemiją skeptiškai vertino racionalumą arba bent jau neatmetė ir juslinio patyrimo (R.Beikonas, V.Okamas).

10. RACIONALIZMO IR EMPIRIZMO GNCAS NAUJU LAIKU FILOSOFIJOJE (DEKARTAS, LOKAS, HUMAS)

XV-XVI a. Renesanso mastytojus viduramziu scholastine filosofija, tyrinejanti antjutiminius buties pradus, menkai tedomino ir jie pradejo ziureti i ja is auksto. Pletojantis eksperimentavimo praktikai, racionalizmui filosofijoje auga ir vis labiau stipreja ilga laika buves seselyje konkurentas - empyrizmas. Tokiu budu, igytos zinios turi kur kas didesne praktine ir technine reiksme negu abstrakciu, faktais neparemtu loginiu samprotavimu rezultatai.

DEKARTAS buvo racionalizmo salininkas. Tikromis ziniomis, pasak jo, yra aiskus ir ryskus teiginiai, nes tiktai, kas aisku ir rysku yra proto gerai apzvelgiama. Dar svarbiau yra tai, kad patyrimo faktai nepasizymi visuotinumu ir butinumu, t.y. neturi tu savybiu, kurios kartu su aiskumu ir apibreztumu yra tikrojo zinojimo pozymis.

Protas ir yra pazinimo saltinis, kuris aiskiausiai demonstruoja savo pazintine galia. Bet pojuciai ir suvokiniai neatskleidzia mums butinos pasaulio tvarkos ar kt vien protu galimu pazinti dalyku prigimties. Tik prote naturaliai gludi pirmines savokos arba idejos - Dievo, sielos, substancijos idejos. Sugebejima kurti tokias idejas Dekartas laiko igimtu. (kt racionalistai - Spinoza, Leibnicas, Hegelis). I gamta paprastai buvo ziurima kaip i mechanine sistema. Gamtotyrininkams eksperimentas - tai klausimas gamtai, i kuri turi atsakyti ji pati, o ne zmogus, kad ir koks jis butu protingas.

LOKAS. Pletojo empyristine teorija. Iskyla teisingo pazinimo metodo klausimas - indukcija (pazinimas remiasi patirtimi). Patirtis - tai kas duota samonei empyriskai. Patyrimas rodo, kad mes neturime jokiu bendru igimtu savoku. Visos musu idejos yra ne igimtos, o igytos ir ju turinys priklauso nuo patyrimo. Teige, kad nieko negali buti prote, ko nebutu buve pojuciuose. Sudetingos idejos (bendrybes), Loko poziuriu, sudarytos is paprastu ideju, kuriu saltinis yra empyrinis patyrimas. Bendrybes atsiranda is atskirybiu, isvedama induktyviai.

HUMAS. Suskirste suvokimus i mintis arba idejas ir ispudzius. "Ispudzius skiriu nuo ideju, kurios yra maziau gyvi suvokimai ir kurias suvokiame tada, kai pagalvojame apie kuri nors is anksciau minetu isgyvenimu ir jauduliu. Filosofiskai tariant, visos musu idejos arba silpnescni suvokimai yra ispudziu arba gyvesniu suvokimu kopijos." Kad paaiskintu stebinancius matematinio mastymo laimejimus, Humas suskirste zmogiskojo tyrimo dalykus i dvi dalis: ideju santyki (suprantame protu) ir faktus (suprantame empyriskai).

Humas teigia, kad racionalistu reikalavimas, kad zinios butu visuotines, butinos ir besalygiskai tikros, yra pernelyg grieztas ir nerealistiskas.

11. Kant'o apriorizmo samprata.

Vokiečių filosofui Immanueliui Kantui didelį poveikį padarė D. Hume'o argumentai, neigiantys gamtotos teiginių absoliutų tikrumą. Darbas "Grynojo proto kritika" skirtas problemos, ką ir kaip gali pažinti protas, tyrimui. Kantas (K) suprato, kad filosofas turi įrodyti, jog mokslo dėsniai absoliučiai tikri. Mokslo žinių tikrumą K. siejo su visuotinumu ir būtinumu. Patyrimo faktai yra individualūs, o tikromis žiniomis galima laikyti tik visuotinius teiginius. Priėmęs nuostatą, kad *tikros žinios* skirtingai nuo *netvarių nuomonių*, turi būti absoliučiai tikros, K. konstatuoja: absoliučiai tikros žinios ir pirmiausia fundamentalūs, pamatiniai matematikos ir teorinės gamtotos teiginiai turi būti nepriklausomi nuo patyrimo faktų. Nepriklausomi nuo patyrimo faktų teiginiai vadinami aprioriniais. Jų teisingumas žinomas iki patyrimo, nuo pat pradžių. Pamatiniai mokslo teiginiai yra aprioriniai. Aposterioriniai teiginiai – nuo patyrimo priklausomi teiginiai. Jų teisingumas nustatomas atlikus stebėjimą ar eksperimentą. K. mano, jog jie irgi yra svarbūs. Apsteriorinių žinių įgyjame iš juslinės patirties. Apriorinių – remdamiesi juos sudarančių sąvokų, analizuodami jas. Tokie aprioriniai teiginiai vadinami analitiniais. Neanalitiniai teiginiai vadinami sintetiniais.

Vartodamas loginius subjekto ir predikato (mąstymo objekto ir jam priskiriamo požymio) terminus ir teiginius vadindamas sprendiniais K. atriboja vienos ir kitos rūšies teiginius: sprendiniuose santykis tarp subjekto ir predikato gali būti dvejopas. Analitiniai sprendiniai tie, kuriais predikato ir subjekto ryšys mąstomas per tapatybę, o sintetinių šis ryšys mąstomas be tapatybės. Pirmuosius K. dar vadina aiškinamaisiais sprendiniais, antruosius- išplečiančiais. K. teigia, kad pamatiniai, aprioriniai mokslo sprendiniai yra neanalitiniai. Jie aiškina mūsų žinias, bet jų neišplečia. K. mano, kad pamatiniai matematikos ir teorinės gamtotos teiginiai yra nors ir aprioriniai, bet ne analitiniai, o sintetiniai. Todėl pagrindinis "Grynojo proto kritikos" klausimas "*Kaip galimi sintetiniai aprioriniai sprendiniai*". K. atsako taip: tokie sprendiniai galimi, nes pažinimo rezultatai sąlygojami pažinimo būdo. Sąmonė, gavusi juslinius išpūdžius, sutvarko juos tam tikru būdu, kurį lemia pačios sąmonės struktūra, juslinio suvokimo ir mąstymo formos (pažinimo formos). Jos nepriklauso nuo konkretaus mūsų patyrimo, jas lemia rūšinės žmogaus kaip pažinimo subjekto savybės. Kadangi formos yra apriorinės, visai suprantama, kodėl galime turėti sintetinių apriorinių žinių. Jos yra sintetinės, nes liečia patyrimo duotą pažinimo objektą. Tačiau pažinimo objektas priklauso nuo pažinimo subjekto, kadangi juslinę patyrimo medžiagą sąmonė sutvarko remdamasi apriorinėmis pažinimo formomis.

K. skiria 2 apriorinių pažinimo formų rūšis: apriorines juslumo (grynieji, nuo patyrimo medžiagos nepriklausomi vaizdiniai- erdvė ir laikas) ir apriorines intelekto formas. Aprioriniai erdvės ir laiko vaizdiniai yra gryni, juose nėra jokios patyriminės medžiagos.

Pradedami tirti kokį nors reiškinį mes iš anksto jau žinome realumo, egzistavimo, galimybės, būtinumo, priežasties ir kitas fundamentalias sąvokas. Mes mąstome objektus šiomis sąvokomis, todėl jos vadinamos grynosiomis intelekto sąvokomis. Kai kurie fundamentalūs teiginiai taip pat yra patyrimo prielaidos. Grynieji vaizdiniai, kategorijos, grynojo intelekto pagrindiniai teiginiai rodo, kad sintetinis apriorinis pažinimas yra galimas. K. požiūris į pažinimą, vaizdžiai tariant: Subjektas tarsi meta ant daiktų savo pažinimo formų tinklą ir tai, ką jis tuo tinklu sugauna, yra jo laimikis (reiškiniai, pažinimo objektai). Tai, kas nepaklūva, lieka nepažinūs "daiktai savaime". K. rašė, kad objektai turi prisiderinti prie mūsų pažinimo. Pažinimo procesas yra juslinės medžiagos ir apriorinių pažinimo formų sintezė. K. siekė sujungti racionalizmą su empirizmu. K. pripažįsta 2 pažinimo šaltinius: juslumą ir intelektą. Ar protas turi nepriklausomą nuo pojūčių pasaulio pažinimo galią? K. atsako Taip!

Kanto teorija dar vadinama transcendentaline, nes transcendentalinis, pasak K. yra kiekvienas pažinimas, kuriam "labiau rūpi ne objektai, bet būdas, kuriuo mes pažįstame objektus, kiek šis būdas galimas a priori".

12. Apriorizmo problema arba negandos pokantinėje filosofijoje

19a. Pradžia buvo Kanto idėjų triumfas, bet vėliau Kanto pažinimo teorija susidūrė su didelėmis problemomis. Pirmiausia matematikoje. Kantas aiškino, kad matematinės žinios yra sintetinės apriorinės. Jis rėmėsi geometrinio pažinimo kritine analize. IIIa.pr.Kr. Euklidas suteikė geometrijai aksiominę formą, susistemino žinias, suformulavo apibrėžimus, postulatus ir aksiomas. Iki 19a. Euklido geometrija buvo laikoma tobula. Kitokios geometrijos Kantas nežinojo, taigi Kantas buvo įsitikinęs, kad Euklido geometrijos aksiomos yra visuotiniai ir būtinai teiginiai, aprioriniai ir sintetiniai. Bet 19a. Matematikai Lobačevskis, Bojajus, Rymanas sukūrė neeuklidines geometrijas. Po ilgo proceso jos buvo pripažintos, kaip ir įrodytas jų neprieštaringumas. Euklidinė ir neeuklidinė geometrijos teiginiai buvo vienas kitam prieštaraujantys. Tuomet kilo klausimas, ar is tikrųjų Euklido geometrijos teiginiai yra aprioriniai ir sintetiniai, ir būtinai. Tapo neaišku, kuri is viena kitai prieštaraujanti geometrija yra teisinga erdves teorija.

Del to Lobacevskis pasiūlė atsisakyti Kanto požiūrio, kad geometrija yra apriorinė teorija, ir laikyti geometrija fizinės erdves optinių savybių teorija, kurios teisingumas nustatomas stebėjimais ir matavimais. Tai ir buvo padaryta.

Puankare pasiūle atsisakyti Kanto požiūrio, kad geometrija yra sintetinė erdves teorija, ir traktuoti aksiomas ne kaip empyriskai teisingus ar klaidingus teiginius, o kaip susitarimus, nustatancius, kaip dera vartoti geometrines savokas.

Taciau atsiradusios neeuklidines geometrijos neirode Kanto filosofijos klaidingumo. Taciau atrasti nauji mokslo faktai pakirto Kanto matematinės filosofijos pagrindus, sumazino itaiguma, sumenkino verte.

20a. Pr. Buvo pakirsti ir Kanto gamtotyros filosofijos pagrindai. Kantas tvirtai tikejo Newtono mechanikos desniu butinumu. Bet kai A.Einsteinas sukure ir empyriskai pagrinde reliatyvumo teorija, teko pripazinti kad newtono mechanikos desniai nera butini.

Isvada, kuria padare dauguma mastytoju: matematikos teiginiai yra aprioriniai, bet ne sintetiniai, o gamtotyros teiginiai yra sintetiniai bet ne aprioriniai. Si isvada yra radikaliai priesinga Kanto filosofijai.

Empiristines idejas gyne ir pletojo loginio empirizmo atstovai. Loginis empirizmas yra radikali Kanto apriorizmo antiteze.

13. Klasikinė tiesos samprata ir akivaizdumo teorija

Klasikinė tiesos samprata

Antikos mastytojai buvo isitikine, kad labiausiai filosofui turi rūpėti 3 dalykai: Geris, Grozis ir Tiesa. Etikoje nagrinėjamas Geris, estetikoje- Grozis, pažinimo teorijoje- Tiesa. Pažinimo teorijoje teisingumo reikšmė priskiriama mintims, teiginiams, koncepcijoms, teorijoms. Jeigu mintis ar teorija teisinga, ji vadinama tiesa. Pagal klasikinę tiesos sampratą, kuria remėsi ir Platonas, ir Aristotelis (dėl to ji laikoma klasikine), Teisinga mintis yra ta, kuri atitinka mąstomus daiktus, t.y. nurodo jų tikrai turimas savybes arba tikruosius jų tarpusavio santykius. Viduramžių mastytojai sekė Antikos autoritetais ir tiesa apibrezdavo taip: “ Tiesa yra tikrovę atitinkanti mintis “. Tačiau šis teisos apibrezimas nėra labai tinkamas, tai išryškėja panagrinejus tiesos ir melo santyki. Melas yra dažnai laikomas tiesos priešybe, nors taip gali ir nebūti. Tiesaus žmogaus isitikinusių savo teiginio teisingumu, teiginys gali būti klaidingas, o melagio – teisingas loginiu požiūriu. Tiesa reikia priešinti netiesai. Taigi kai žmogus mano kad jo teiginys teisingas, dar nereikia, kad taip yra iš tikrųjų. Kita iskylanti problema yra kas yra atitikimas, kaip jį nustatyti. Atitikimas yra tarsi panasumas, Bet mintys tiek skiriasi savo prigimtimi nuo daiktų, kad negalima kalbei apie panasumą.

Kitas atitikimo paaiskinimas: teiginys atitinka tikrovę, jei jo struktūra tokia pati kaip tikrovės struktūra. Bet to taip pat negalima nustatyti. Abejonių taip pat kelia reikalavimas, kad mintys turi atitikti tikrovę. Kartais mūsų teiginius atitinkancios tikrovės nėra, bet mes juos laikome teisingais.(dažnai moksle yra nagrinėjami idealizuoti objektai).Taip kyla klausimas ar noredami nustatyti teiginio teisingumą, mes visada jį lyginam su tikrove, dažnai mes tapatiname ne su tikrove, o atmintyje islikusiu patyrimu. Klasikinė tiesos samprata, taip pat buvo kritikuojama dėl to, kad neaisku kokių būdu nustatyti kad teiginys atitinka tikrovę. Nėra tiesos kriterijaus, suformuluotos taisyklės. Taip pat negalėtume būti tikri ir patio kriterijaus teisingumu. Tai yra skeptikų kritika, bet ją reikia vertinti taip pat kritškai, nes teisingumo reikšmė galima priskirti tik esamosios nuosakos sakiniams, nei tariamosios nei liepiamosios nuosakos sakiniai teisingumo reikšmės priskirti negalima, paliepiamai yra arba vykdomi arba ne, o ne teisingi ar klaidingi. Taisyklės taip pat yra arba vykdomos arba ne, jų teisingumas neaiskus. Kadangi tiesos kriterijus yra taip pat taisykle, tai klausimą apie šios taisyklės teisingumo kriterijų galima pripažinti nepagrįstu. Tačiau skeptikų kritika turėja didelę itaką tolesnei tiesos teorijos pletotei.

Akivaizdumo teorija

Naujos tiesos teorijos yra vadinamos neklasikinėmis. Ieškant alternatyvos klasiikiniam požiūriui į tiesą, buvo pabandyta suformuluoti tokia tiesos samprata, kurioje tikrovė nebūtų minima, tuomet neisikiltų tokių problemų, kurios isikilo klasiikinei tiesos sampratai. Buvo pabandyta tirti patių žinių savybes ir vienas žinias palyginti su kitomis, bet nelyginti su tikrove. Tačiau empiristams sunku sutikti su šiuo teiginiu, nes jų juslinio pažinimo rezultatas yra pojūčiai, o ne žinios. Juslinio suvokimo rezultatai tampa svarbus pažinimui faktais tik isreikšti žodžiais. Taigi pažinimui reikšmingas dalykas yra ne pojūčiai, o juslinio suvokimo rezultatus isreiskiantys teiginiai. O tokie teiginiai jau yra tam tikros žinios. Taip samprotaujant kyla mintis, kad tiesos reikia ieskoti vien žinių sferoje.

Norint nusakyti, kas yra tiesa, reikia is karto nustatyti aisku ir galutini tiesos kriterijų. Kriterijus turi būti galutinis, kad jo nereiketu pagrįsti. Kriterijaus nereikia pagrįsti, jei tiesa tiesiog tapatinama su galutiniu kriterijumi. Taigi buvo pripažinta, kad tiesa yra patių žinių savybė ir tiesa reikia tapatinti su galutiniu tiesos kriterijumi. Buvo dvi kryptys: vieni tiesą tapatino su žiniu akivaizdumu, kiti su žiniu niepriestaringumu, jų darnumu.

Žym. Požiūrio į tiesą kaip akivaizdžias žinias salininkas buvo Dekartas. Jo nuomone, teisingos yra žinios, kurios yra arba tiek elementarios, aiskios, ryškios, kad yra akivaizdžios, arba žinios, kurios gali būti logines dedukcijos būdu isvestos is tokiu elementariu, akivaizdžiu tiesu. Akivaizdus yra teiginys, kuris nereikalauja irodymo, kuris yra savaime aiskus. Akivaizdus yra daugelis juslinio patyrimo dalykų. Religijoje ir matematikoje tam tikri teiginiai yra laikomi akivaizdžiais.

Akivaizdziais laikomos Euklido geometrijos aksiomos. Dekartas aiskino, kad mums teiginiai yra akivaizdus, kai jie yra apsviesti „naturalios proto sviesos“, todėl yra intuityviai aiškus arba akivaizdus. Matematikos aksiomu ir postulatu teisingumą garantuoja jų aiškumas ir ryškumas. Kadangi matematikos teoremos yra išvedamos deduciskai iš akivaizdžių pirminių tiesų, tai jos taip pat teisingos.

Kritika: pirma, ginčytinas yra šios tiesos samratos universalumas, jos negalima taikyti plačiai, daugelis teiginių apie žmogų ir pasaulį gali būti teisingi, bet neakivaizdus. Daugelis dabartinių mokslininkų ir filosofų nepritaria Dekartui, dėl kai kurių teiginių akivaizdumo. Matematikos aksiomos jau nėra akivaizdžios, po to kai buvo sukurtos neeuklidinės geometrijos.

Antra, akivaizdu yra tai, kas intuityviai aišku. Bet kas yra intuicija ir ką galima suvokti intuityviai. Taip pat tai, kas psichologiniu požiūriu yra akivaizdu vienam žmogui, kitam turinciam kitų žinių ir patirties gali būti neakivaizdu.

Išvada: reikia ieškoti ne psichologiniu, o loginiu akivaizdumo kriterijų.

14. Logines darnos teorija ir pragmatine tiesos samprata

Logines darnos teorija

Antra, neklasikine tiesos samprata sieja ziniu teisinguma su ju nepriestaringumu. Ziniu loginis nepriestaringumas reiskia ju vidine darną, rislumą, arba koherentiskumą. Tiesos samprata, siejanti teisingumą su ju logine darną, vadinama koherencine tiesos teorija. Tačiau ir šios sampratos salininkams klasikine tiesos koncepcija dare itakos, ir jie vienaip ir kitaip ja remesi. Zymiausias šios sampratos salininkas G.Leibnecas skiria dviejų rūšių tiesas: fakto ir proto. Fakto tiesos atsiranda is patirties, proto is intelekto. Visos fakto tiesos gali buti isvestos is proto tiesu. „Reiskiniu rysys, garantuojantis fakto tiesas, lieciancias jusliskai suvokiamus daiktus, patikrinamas proto tiesomis“. Leibnico poziuriu, protinga pasaulio tvarka negali buti kitokia nei logine tvarka, nes racionalus, protingas mastymas- tai loginis mastymas. Todel turi egzistuoti ir paciu proto tiesu logine tvarka. Visas jas galima isvesti is logikos desnio t.y. tapatybes desnio $A=A$. Sis teiginys yra pradzia, nuo kurios prasideda musu ziniu pletote, jis yra pagrindas. Leibnecas teigia, kad tapatybes desnis yra aritmetikos pagrindas, bando is jo isvesti ne tik matematinius teiginius. Loginiai desniai laikomi svarbiausiais buties desniais. Leibnecas buvo tikras, kad norint isitikinti ziniu teisingumu, pakanka jas isvesti is loginio tapatybes desnio. Aisku tai yra neimanoma padaryti, todel Leibnecas pradejo ieskoti paprastesnio tiesos kriterijaus. Veliau jis teige, kad musu zinios turi buti logiskai darnios kaip ir pasaulis. Todel ziniu logini nepriestaringuma galima laikyti tiesos kriterijum. Teisingais reikia laikyti teiginius, kurie logiskai suderinami su kitais musu teiginiais. Tiesa sutapatinama su ziniu sistemos logine darną, nepriestaringumu.

Tarp skirtingu tiesos sampratu nera labai grieztu ir neperziangiamu ribu. Loginio empirizmo atstovai Neurathas, R.Carnapas ir kt. is klasikines tiesos sampratos kylancia ideja pertvarke ir ji eme panaseti i koherencine tiesos samprata. Jie zinias tapatino su protokoliniais teiginiais, isreiskianciais tai, ka tyrinetojas patyre. Jie teige, kad teisingos yra zinios, atitinkancios protokolinius teiginius. Atitikimas buvo suprantamas kaip galimybe suvesti zinias i protokolinius teiginius arba is ju. Protokolinius teiginius atitinkancios zinios turi sudaryti logiskai nepriestaringa sistema. Ziniu teisingumo nustatymas vyko taip: pirma, zinios redukuojamos i protokolinio pobudzio teiginius. Antra, patikrinama, ar jie sutampa su faktiskais tyrinetojo stebejimo protokolais. Jei sutampa, tai zinios teisingos. Tačiau ir si procedura nebuvo tobula, iskilo 2 problemos. Pirma, tyrinetojo stebejimo protokolu skaicius yra baigtinis, jie negali buti bendri visiems atvejams. Antra, buvo pradeta abejoti del protokoliniu stebejimo teiginiu tvirtumu ir patikimumo.

Filosofas N.Rešeris pasiule dar viena koherencijos teorijos varianta. Jo nuomone, teisingais reikia laikyti tuos teiginius, kurie suderinami su didziausiu empiriniu teiginiu skaiciumi. Tačiau ir si ideja buvo sukritikuota, nes yra sunkoka skaiciuoti empyrinius teiginius, nes tuos teiginius galima jungti ir skaidyti.

Pragmatine tiesos samprata

Yra ivairiu šios sampratos variantu ir variaciju, bet visu ju autoriai teisingumą sieja su teiginio (ar ju sistemos) naudingumu zmogiskajai veiklai ir tos veiklos praktiniu efektyvumu. Šios sampratos istakos slypi 17a. Moklo revoliucijoje, kai zinios imamos traktuoti kaip kitu techniniu tikslu siekimo buda. Pozityvizmo pradininkas Comtas teigia, kad vienas is svarbiausiu ziniu bruožu yra ju praktinis naudingumas, tačiau to jis dar nelaiko kriterijum. Pirmasis ziniu praktini naudinguma su tiesos problema susiejo K.Marksas. Praktika jis priesino teorijai. Per praktika idejos yra susiejamos su empirine tikrove. Praktika jo nuomone ir yra ta forma, kurios deka galima nustatyti ziniu teisingumą. K.Marksas o veliau ir pragmatizmo salininkai isskyre dvi subjekto veiklos dalis: teorine ir praktine. Praktines veiklos efektyvumas yra teorines veiklos rezultatu teisingumo kriterijus.

Pragmatine tiesos teorija ispletojo W.James remdamasis Ch.Peirco idejomis. Pragmatizmas (gr.pragma – veiksmas). Jo pradininkas Ch.Peircas pabreze, kad musu idejos ir isitikinimas yra musu veiksmu taisykles. Pazinti objekta – vadinasi, zinoti jo praktinius padarinius. James

akcentavo ideju gebejima kreipti musu veiksmus. Remdamiesi idejomis mes tikime kad musu veiksmas bus efektyvus. Jei pasiekiam laukta rezultata, tai galime pripazinti, kad ideja, kuria vadovavomes yra teisinga. Teorijas James traktavo kaip instrumentus. Ju teisingumas reiskia gebejima produktyviai perkelti mus is vienos patyrimo sferos i kita ir ju galia funkcionuoti. Ziniu teisinguma jis sieja su ju efektyvumu, praktiniu naudingumu. Pragmatizmo salininkai James, Dewey, Schiller tapatina tiesa su praktiniu naudingumu. O Marksas teisa klasikine prasme, o efektyvuma tik kaip tiesos kriteriju.

Skirtumai tarp klasikinės ir pragmatinės tiesos sampratos. 1. Pragmatizmas pateikia apibrezta tiesos kriteriju. 2. Skiriasi tikroves supratimas. Aritoteliui tikrove yra egzistuojanti atskirai nuo objekto, nepriklausoma, objektyvi. Jamesui tikrove yra zmogaus veikla, praktika, ji turi buti traktuojama subjektyviai. Aritotelis priesino pasauli zmogui, pragmatikai pabrezia, kad pasauli ir zmogu sieja zmogaus veikla. Praktika igalina keisti zmogaus pasauli, bei pertvarkyti musu zinias, jei jos nera pakankamai efektyvios. Pasak Jamesa, reiskinio paaiskinimas, priestarausjantis visoms musu turimoms zinioms, negali buti pripazintas teisingu, nes ziniu sistema turi buti logiskai darni, koherentiska, Bet ziniu logine darna nera pagrindinis kriterijus, naudingumas – pagr.

Problema kelia pragm.tiesos salininku teiginys, kad teorija turi buti geras instrumentas, Taciau tam tikra teorija vienai grupei gali buti efektyvi, o kitai ne.

15. Tiesa ir tikimybe

Visi tiesos kriterijai turi trukumu ir jais remiantis negalima nustatyti galutinio teiginio ar teorijos teisingumo. Taigi keliamas klausimas, ar galima zinias priesinti nuomonėms, kaip tiesa ir tikimybe. Nuolat buvo keliamas klausimas apie ziniu ir nuomoniu priespriesa. 1. Kas –protas ar jusles –ziniu ir kas – nuomoniu saltinis? 2. Ar tikros zinios igyjamos eksperimentiniu moksliniu tyrimu ar metafiziniu apmastymu keliu. Per visa istorija buvo nagrinejama, ar ziniu ir nuomoniu priespriesa yra pagrasta. Pvz. **Platonas** grieztai atskyre siuos du dalykus. Jis aiskino, kad nuomones yra pagrastos potyriais, jos yra nepastovios. Sulaikyti jas ir paversti ziniomis galima tik susiejant su tvirtomis, amzinomis idejomis(eidais). Nuomones pagrindas yra patirtis, o zinojimo pagrindas-tiesiogine eidu ziura. Todel zinojimas ir nuomone yra skirtingi dalykai. Zinojimo objektas yra grynoji, tikroji butis, o nuomones objektas – juslemis suvokiamu daiktu pasaulis. Zinojimas, igyjamas grynojo mastymo, intelektualines ziuros budu, visada yra eidu, ideju zinojimas. Labai svarbi nuomoniu netvarumo priezastis yra paciu objektu –juslemis suvokiamu daiktu- kintamumas. Zinojimo objektai – vien protu suvokiami daiktai – yra amzini ir nekintami. Zinojimas del to turi buti ne tiketinas, o visiskai tikras. **Aristotelis** taip pat islaike zinojimo ir nuomones priespriesa. „Teisingi yra tik tie teiginiai, kurie tikri ne del kitu, o patys savaime“. Tikru ziniu pozymis yra akivaizdumas, kuriuo nepasizymi tiketinos nuomones. Tiketina tai, kas atrodo teisinga visiems arba daugumai zmoniui. Nuomonei, kuri nera tikra pati savaime, galima priesinti kita nuomone. Zinojimo ir nuomones priespriesa yra budinga visai antikos, viduramziu ir renesanso filosofijai. Vyravo poziuris, kad zinojimas gali buti vadinamas zinojimu tik tiek, kiek jis yra tikras. Poziuris, kad musu zinios turi buti absoliucia teisingos, vadinamas **epistemologiniu absoliutizmu**. Jam priesingas poziuris, kad musu zinios tera tiketinos, vadinamas **epistemologiniu probabilitizmu**. Skepticizmas neige zinojimo ir nuomones griezta atskyrima. Antikinio skepticizmo salininkai teige, kad musu zinias galima vertinti tikimybes terminais, traktuoti jas kaip tiketinas. Radikaliu skeptiku nuomone, visi musu sprendiniai yra is esmes vienodai netikri, nepatikimi. Viduramziais skepticizmo nuomone nebuvo itin populiari, taciau jai sios epochos pradiuje eme formotis logine disciplina dialektika arba logine tiketinu samprotavimu teorija. Ji palaikė skepticizmo nuomone. Zym. Atstovas Petras Ispanas. Remiantis sia teorija buvo galima pagrįsti beveik kiekviena teiginį. Nuomone tapo logiskai pagrindžiamu dalyku. Taciau nuomones pagrindimas nereiske jos irodymo, o pagrindimo tiklas – itikinimas. Dialektinis samprotavimas arde zinojimo ir nuomones priespriesos pagrindus. Renesanse skepticizmo idejas skleide humanistine filosofija, kuri venge abstrakciu samprotavimu, todel teoretiskai grindžiama zinojimo ir nuomones priespriesa nerado tarp humanistu salininku. 17a. Dekartas vel grazina zinojimo ir nuomones priespriesa. Zinojimas yra naturalios proto sviesos nusviestas ir gerai logiskai sutvarkytas, o nuomone neaiski ir miglota. 17 ir 18 a. Empiristai reme racionalistini poziuri i pazinima kaip griezta irodyma, garantuojanti ziniu tikruma. Empiristai tikru ziniu saltinio ir pamato iesko patirtyje. Tarp ju vyravo nuomone, kad faktu tikrumas garantuoja ir viso ant faktu pamato pastatyto ziniu pastato tvirtuma. Tik negalima nusizengti indukcijos – faktu analizes ir apibendrinimo- principams. Tuo, kad moksle neturi buti hipoteziu tikejo ir empiristai, ir racionalistai. Taciau racionalistas Leibnicas bande sukurti tikimybine hipoteziu vertinimo teorija, kuri leistu nustatyti, koku mastu vieni teiginiai remia kitus. Kurdamas sia teorija jis remesi matematines tikimybiu teorijos rezultatais. Is naujuju amziu filosofu Humas eme pirmasis neigti mokslo desniu tikruma. Jis sudave skaudu smugi tikro zinojimo ir tiketinos nuomones priespriesai. Humas dalija zmogiskojo pazinimo objektu sriti i dvi dalis: 1.Santykius tarp ideju, 2) faktus. Teiginiai apie ideju santykius yra intuityviai arba demonstratyviai(irodomai) tikri. Teiginiu apie faktus tikrumas negali buti didesnis uz musu pojuciu ir atminties tikruma. Prie juslinio suvokimo klaidu gali prisideti ir samprotavimo klaidos. Humas skiria zinias („akivaizduma, kylanti is ideju“) ir tikimybe, apimancia „visas musu isvadas is priezasciu arba veiksmu“. Mokslo metodologijoje J.S.Milis teike ypatinga reiksme indukcijos metodams arba kanonams. Indukcija, jo nuomone, yra kelias i tvirta zinojima. Mokslinis, pozityvus zinojimas – tai tikras, visiskai patikimas zinojimas. Taciau ir Milis buvo sukritikuotas. A.de Morganas, W.Whewell, W.S.Jevons tvirtino, kad logikos uzdavins – pateikti turimu ziniu ivertinimo budus. Zinias reikia vertinti tikimybes terminais. Tikimybiniu metodu ir ideju plitimas griove isitikinima, kad empiriniu faktu analize paremti moksliniu tyrinejimu rezultatai yra visiskai tikri.Buvo suformuluota statistine tikimybes

interpretacija, tikimybe susieta su ivykio dazniu. Galu gale buvo pripazinta, kad tikimybinės zinios egzistuoja. Tai ivyko dėl to, kad statistiniu desniu negalima buvo interpretuoti kaip absoliuciai tikru ir besalygiskai teisingu. Newtono mechanika buvo laikoma teisingo zinojimo virsune, bet po Einsteino ji sugriuvo. Mokslinė revoliucija irode, kad fundamentalus gamtos desniai turi tikimybinį, statistinį pobūdį. Pasauli imta vertinti kaip iš esmės tikimybinį.

16. Mokslo žinių struktūra

Yra ir dedukcinių (matematika, logika, informatika) ir indukcinių (fizika, biologija, ekonomika, sociologija) mokslų. Nagrinėdami dedukcinius mokslus, analizuosime matematiką, nes didžiuma to, kas pasakytina apie ją, tinka ir kitiems dedukciniams mokslams.

Matematinė (dedukcinė) struktūra apibrėžiama taip: nustatomi vienas ar keletas santykių tarp abibrėžtos aibės elementų ar poaibių ir postuluojama, kad tie santykiai tenkina tam tikras sąlygas, kurios išvardijamos ir laikomos nagrinėjamos struktūros aksiomomis. Struktūros aksiominė teorija kuriama, dedukuojant iš aksiomų jų logines išvadas. Iš teisingų prielaidų pagal griežtas logikos taisykles visuomet gaunamos teisingos išvados.

Matematikos “pamatiniai dėsniai” nėra patyrimo apibendrinimai; iš jų dedukciškai išvesti teiginiai nėra empiriškai tikrinami. Tuo tarpu nededukciniuose moksluose iš bendrų teiginių padarytų išvadų empirinis klaidingumas gali priversti pakeisti tuos bendrus teiginius.

Indukcinė mokslo tiesų įrodymo procedūra: mokslo dėsių išvedimas iš empirinių faktų, remiantis indukcijos metodu.

XX a. mokslą tyrinėjantiems filosofams ėmė labiau rūpėti ne mokslo metodas, o mokslo žinių struktūra.

Svarbiausia yra mokslo teorija. Jos žinių lygmenys

1. Teorinis pagrindas – pamatinės teorijos prielaidos, principai, bendriausi dėsniai. Išplėtotose teorijose šio lygmens teiginiai aprašo tiriamos reiškinių srities teorinį, idealizuotą modelį. Pamatinės teorijos prielaidos gali būti gaunamos įvairiais būdais (tačiau jokių griežtų bendrų taisyklių nėra): mintiniu eksperimentu, analogija.
2. (ne pagal bendrumą, o pagal reikšmingumą) Empiriniai faktai, įgyti stebėjimo ir realaus (ne mintinio) eksperimento būdu. Jie sudaro teorijos empirinį pagrindą; juos teorija turi paaiškinti ir numatyti. Faktai – empirinio stebėjimo (eksperimento) rezultatai. Faktų ieškoma, siekiant patikrinti naujas hipotezes ar teorijas. Į faktinius teiginius įeina terminai, paimti iš anksčiau pripažintų teorijų.
3. (tarpinis lygmuo) Išvesti teiginiai, kurie sudaro pagrindinę teorinių žinių dalį. Teiginiai gali būti išvesti dedukciškai iš pamatinių (ir papildomų) teorijos prielaidų arba indukciškai iš faktų, sudarančių teorijos empirinį pagrindą.

Svarbiu teorijos komponentu laikytinos ir teorijoje taikomos loginio samprotavimo taisyklės bei teorijos plėtojimo programa.

Trijų teorijos lygmenų skyrimas leidžia geriau suprasti hipotetinio dedukcinio metodo (samprotavimų būdas, paremtas išvadų dedukcija iš hipotezių ir kitų teiginių, kurių teisingumo reikšmė nėra nustatyta) esmę ir įveikti tiek naivų dedukcionistinį, tiek naivų indukcionistinį požiūrį į gamtos ir humanitarinių bei socialinių mokslų struktūrą. Nagrinėjant kiekvieną empirinio mokslo teoriją, reikia skirti du jos analizės būdus ir du jos sutvarkymo aspektus: dedukcinį ir indukcinį.

Šiuolaikinėje mokslo filosofijoje indukcija laikoma:

- 1) nededukcinės hipotezių gavimo procedūros;
- 2) hipotezės įvertinimas, remiantis empiriniais faktais;
- 3) hipotezės pasirinkimas iš kelių konkuruojančių hipotezių ir jos pripažinimas, remiantis empiriniais faktais.

Empirinių mokslų žinios nėra absoliučios tiesos, jos hipotetinės.

17. Determinizmo problema: finalizmas ir kauzalizmas

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad pasaulyje viskas turi savo tikslą. Diena reikalinga žmogaus darbui, naktis – poilsiui; vanduo – troškuliui, o maistas – alkui numaldyti. Pasaulis yra sutvarkytas iš esmės tobulai. Taigi jis tarnauja tam tikram tikslui, nes priešingu atveju jo tobulumo būtų neįmanoma paaiškinti. Reiškinių aiškinimas nurodant jų tikslus vadinamas *finalistiniu*, arba *teleologiniu*, o požiūris, kad visi pasaulio reiškiniai ir jis pats yra tikslingi – *finalizmu*, arba *teleologizmu*.

Pirmą kartą finalizmui priešingą požiūrį formuluoja, regis, Demokritas. Tokį požiūrį galima vadinti *kauzalizmu*. Kauzalizmo šalininkų požiūriu, visi reiškiniai turi savo priežastis; paaiškinti pasaulį – tai nurodyti reiškinių priežastis.

Demokritas įsitikinęs, kad iš atomų sudarytame pasaulyje visi reiškiniai yra būtini. Jis teigė, jog nė vienas daiktas „neatsiranda be priežasties“, o visada atsiranda, remiantis koku nors pagrindu ir dėl būtinumo. Būtinumas veikia pasaulyje iš pat pradžių, o neturinčių priežasčių reiškinių nėra. Pripažinęs, kad visų pasaulio reiškinių pagrindas yra dėsningas atomų judėjimas, Demokritas yra *mechanizmo* pradininkas. Pagrindiniai mechanizmo principai yra tokie:

1. Pasaulis yra mechaninių dalelių (pavyzdžiui, atomų) visuma.
2. Visi pakitimai pasaulyje paaiškinami mechaninių dalelių judėjimu.
3. Mechaninės dalelės juda dėl tam tikrų priežasčių; jų judėjimas yra dėsningas ir būtinas.

Pasaulis suvokiamas iš esmės kaip didelis ir sudėtingas mechanizmas. Mechanistinė pasaulio samprata buvo labai populiari ir naujaisiais laikais, ypač XVII ir XVIII a. Mechanistiniu požiūriu, pasaulyje viešpatauja būtinumas. Tačiau ar pats pasaulis yra būtinas? Jei atsitiktinumas tapatinamas su priežasčių nebuvimu, į šį klausimą kol kas neatsakyta, – pasaulio priežastimi būtų galima laikyti turbūt tik Dievą, bet mechanistinių pažiūrų šalininkai dažnai abejojo jo egzistavimu.

Antras atsitiktinumo aiškinimo būdas: atsitiktina galima laikyti visa tai, kas nėra tikslinga. Šia antrąja prasme Demokrito pasaulis (kuriame viešpatauja būtinumas) yra atsitiktinis – jis netarnauja jokiame tikslui. Gamta, nesiekdama jokio tikslo, veikia akiai. Gamtoje, mechanistiniu požiūriu, jokio tikslingumo nėra.

Taigi nrsunku padaryti išvadą, kad egzistuoja glaudus mechanizmo ir kauzalizmo ryšys. Finalizmas, priešingai, siejasi su *organizmu*, t. y. požiūriu, kad pasaulis yra panašus į organizmą.

Kiekvieną organizmą sudaro jo dalys – organai, turintys savitą sandarą ir atliekantys apibrėžtas funkcijas, būtinas visumos funkcionavimui. Nesunku tokį požiūrį pritaikyti visuomenei, kurioje skirtingos socialinės grupės ar įstaigos taipogi atlieka apibrėžtas funkcijas ir tarnauja tam tikram tikslui. Akivaizdu, kad visuomenė, kaip ir ją sudarantys žmonės, siekia tam tikrų tikslų. Vieni mąstytojai manė, kad svarbiausias bendro žmonių gyvenimo tikslas yra socialinė harmonija, kiti – materialinė gerovė, tretieji – žmogaus dvasinis tobulumas ar sielos išgelbėjimas. Bet paprastai buvo remiamasi prielaida, kad visuomenė tokį tikslą turi, bet ne visi žmonės jį žino.

Organai, organizmai ir visuomenė veikia tikslingai, todėl nesunku padaryti išvadą, kad ir pasaulis yra tikslingas. Antikoje ryškiausi finalizmo šalininkai yra Platonas ir Aristotelis. Pastarojo koncepcija labiau išplėtotą: Aiškindamas būties prigimtį, Aristotelis išskyrė 4 svarbiausius pradus: 1) materiją; 2) formą; 3) judėjimo priežastį; 4) tikslą. Svarbiausias pradas yra tikslas. Aristotelio nuomone, visi pasaulyje vykstantys procesai yra tikslingi. Egzistuoja „pirmasis judintojas“, Dievas, kuris yra galutinis pasaulio tikslas. Kaip „pirmasis judintojas“, jis garantuoja, kad šis tikslas bus pasiektas.

Finalizmas remiasi pasaulio darnos idėja, kurią plėtojo pitagorininkai, ji vaidina svarbų vaidmenį ir Aristotelio filosofijoje. Antikoje toks požiūris į kosmosą aiškiai vyravo. Kauzalizmo ir mechanizmo šalininkų, tokių kaip Demokritas ar Epikūras, buvo nedaug. Viduramžiais, įsigalėjus krikščionybei, finalistinė pasaulio samprata išvis įgavo visiems privalomos tiesos pobūdį.

18. Determinizmas, indeterminizmas ir tikimybinis aprašymas.

Determinizmas plačiausia prasme- tai požiūris, kad visi pasaulio reiškiniai paklūsta aiškiai tvarkai, yra dėsningi. Dažnai determinizmo koncepcija tapatinama su kauzalizmu. Tačiau determinizmas apima ir kauzalizmą, ir finalizmą: tiek priežastys, tiek tikslai gali determinuoti reiškinius.

Determinizmo, ypač kauzalinio, šalininkai buvo įsitikinę, kad pasaulyje, kuriame viešpatauja būtinumas, negali būti atsitiktinumų. *Pierre Simon de Laplace* nuomonė panaši į Demokrito. Kategoriškiausiai šiuo klausimu pasisakė *Paul Henri Holbach*: “Atsitiktinumas- tai beprasmis žodis, rodantis tik neišmanymą tų, kurie jį vartoja”.

Determinizmo priešininkų(indeterministų) svarbiausias argumentas buvo žmogaus valios laisvė. Deterministų nuomone, žmogus jokios valios laisvės neturi.

Kūnų judėjimo aprašymą remiantis *Newtono* mechanika galima vadinti vienareikšmiu, nes tiksliai nustatoma būsima kūno padėtis. Tačiau mikrodalelių judėjimas aprašomas tik **tikimybiškai**. Elektrono judėjimo negalima nusakyti taip tiksliai kaip planetos, nes kaip nustatė *W. Heisenbergas*, negalima tuo pačiu metu priskirti tikslų koordinatų ir impulso. Laplace'o determinizmo principas mikropasaulyje(tikimybiniame pasaulyje) negalioja. Bet jis negalioja ir makropasaulyje. Nepaprastais sugebėjimais pasižymintis intelektas, apie kurį kalba Laplace, galėtų žinoti Visatos ateitį ir praeitį tik tuo atveju, jei jis sugebėtų visas objektų savybes analizuoti mechanikos terminais. Dėl to kad tai neįmanoma, Laplace'o determinizmas prarado savo pagrindą 19 amž. Pabaigoje.

Laplace(L.) taip pat yra vienas žymiausių tikimybių teorijos kūrėjų. L. Manė, kad tikimybė yra mūsų nuomonių ir žinių apie įvykį matas- įsitikinimo, kad įvyks vienas ar kitas įvykis, matas. L. manė, kad jei žinotume tikslią įvykio vietą gamtos sistemoje, visada galėtume pasakyti, koks įvykis įvyks, ir tikimybių teorija būtų nereikalinga. Tačiau kai kurių įvykių aprašyti negalime, todėl turim tenkintis tikimybinio jų aprašymu.

Požiūris ėmė keistis 19-20 a. sandūroje, kai tikimybę pradėta traktuoti kaip įvykio dažnio charakteristiką. Tikimybę imta laikyti objektyvia charakteristika, nes dažnis yra objektyvi įvykio savybė. Paaiškėjus, kad mikroobjektų išvis neįmanoma tiksliai aprašyti, teko pripažinti, kad tikimybinis aprašymas yra tiek objektyvus ir moksliskas, kiek vienareikšmis aprašymas.

Naujas požiūris atsako į indeterministų priekaištus, nes neprieštarauja individo laisvos valios principui. Du individai esant tomis pačiomis sąlygomis, gali pasirinkti skirtingus sprendimus. Tačiau egzistuoja tikimybinė statistinė pasirenkamų sprendimų priklausomybė nuo daugelio kitų veiksnių ir aplinkybių: interesų, amžiaus, lyties, ir kt. Todėl sociologas gali prognozuoti, koks procentas socialinės grupės narių elgsis vienaip ar kitaip.

19. Socialinių reiškinių determinacijos problema

Kauzalinio determinizmo principo laikymasis socialinėje sferoje turi savo ribas. Žmonių elgesį veikia ne vien biologiniai instinktai, materialiniai interesai ar gyvenimo sąlygos, t. y. tai, ką pagrįstai galima vadinti jų elgesio *priežastimis*, bet taip pat ir jų įsitikinimai, vertybės, idealai, siekiai – tai, ką galima priskirti prie jų *tikslų*. Tikslai gi ir su jais susiję įsitikinimai, moralės normos, idealai, vertybės, skirtingai nuo priežasčių, yra ne materialūs, o *idealūs*: jie egzistuoja sąmonėje, turi ne fizinę, o dvasinę prigimtį. Žmogaus tikslai gali tiesiogiai priklausyti nuo materialių veiksmų, pavyzdžiui, nuo jo ekonominės padėties, bet neretai žmonės siekia tokių tikslų, kurie su jų ekonomine padėtimi neturi nieko bendro.

Kauzalinio determinizmo principo negalima taip paprastai taikyti visuomenei, kaip jis taikomas gamtai. Žinoma, tuo, kad žmonių veikla yra tikslinga, t. y. kad jie nuolat siekia tam tikrų tikslų, niekas neabejoja. Atrodytų, kad žmonių veiklos tikslingumo pripažinimas reikalauja tiriant visuomenę remtis finalizmo principu, o kauzalizmo principą taikyti gamtos sferai. Jeigu jau visuomenės gyvenime galima aptikti dėsningą tvarką, tai, atrodo, jos šaltinis ir pagrindas gali būti tik tas tikslas, kurio siekia, nors galbūt aiškiai to nesuvokdama, visuomenė. Todėl pirmieji bandymai sukurti visuomenės raidos teoriją rėmėsi finalizmu. Finalistiniu požiūriu, istorijos vyksmas yra nukreiptas į antempirinį tikslą: aukščiausią gėrį, Dievą, Absoliutą (šv. Augustinas, Hegelis).

Bet toks istorijos traktavimas buvo nepriimtinas tiems tyrinėtojams, kurie mokslinio visuomenės ir jos istorijos tyrimo metodų ieškojo gamtotyroje. Jie siekė sukurti kauzalinę istorinio proceso teoriją, kuri atskleistų natūralias istorinių įvykių priežastis, neapeliodama į jokių galutinius istorijos tikslus.

Idėją, kad istorinį procesą galima aiškinti materialiais veiksniais, vienas iš pirmųjų iškėlė prancūzų švietėjas Monteskjė (1689 – 1755). Tokiais materialiais veiksniais, lemiančiais tiek tautos dvasią, tiek istorijos vyksmą, Monteskjė laikė visų pirma klimata, dirvožemį, landšaftą. Tačiau jis pabrėžė ir gamybos, nuosavybės bei kitų socialinių veiksnių svarbą. Dar labiau ekonominių veiksnių svarbą visuomenės gyvenimui ir raidai akcentavo XVIII a. pab. – XIX a. pr. anglų politinės ekonomijos atstovai, visų pirma A. Smithas ir D. Ricardo, daugiausia prie materialinio, kauzalinio istorijos aiškinimo prisidėjo Karlas Marksas (1818 – 1883). Jo šalininkai priėmė vadinamąją *ekonominio determinizmo nuostatą*, pagal kurią visuomenės raidą lemia tik materialūs ekonominiai veiksniai.

Ekonominio determinizmo teorija yra primityvi ir klaidinga. Žmonių tikslams ir idėjoms materialinės jų gyvenimo sąlygos neabejotinai daro įtakos, bet vien tos sąlygos nelemia jų idėjų, o kita vertus, tos idėjos pačios daro poveikį minėtoms materialioms sąlygoms. Bandymą abipusę materialių ir idealių socialinio gyvenimo veiksnių sąveiką paversti paprasta vienareikšme idealių veiksnių priklausomybe nuo materialių dabar reikėtų vertinti kaip tam tikrą *mechanizmo* socialinėje teorijoje reliktą.

Derėtų turbūt griežčiau skirti du lygmenis: mikrosocialinį (individo ir mažos grupės veiksmų aiškinimą) ir makrosocialinį (masinių, visą visuomenę ar didelę jos dalį apimančių reiškinių aiškinimą).

Nagrinėjant mikrosocialinius reiškinius be finalizmo išsiversti, matyt, neįmanoma, nes, norint paaiškinti individo elgesį, būtina ieškoti motyvų ir tikslų.

Makrosocialiniu lygmeniu apie individus nekalbama. Todėl čia kauzalizmo pozicijas ginti lengviau. Tačiau ir šiame lygmenyje sunku išvengti finalistinio klausimų kėlimo būdo, – pavyzdžiui, kokios yra vienu ar kitu socialinių institutų (tarkime, valstybės) funkcijos?

Šio įdomios problemos priklauso socialinių mokslų metodologijos kompetencijai. Socialiniuose ir humanitariniuose moksluose finalizmo ir kauzalizmo ginčas tęsiasi iki šiol.

20. Determinizmas, indeterminizmas ir žmogaus laisvė

Determinizmas – tai požiūris, kad visi pasaulio reiškiniai paklūsta aiškiai tvarkai, yra dėsningi. Indeterminizmo šalininkai atmeta determinizmo principą todėl, jog jis esą nesuderinamas su laisvos žmogaus valios principu.

Žmogaus santykį su visuomene ir istorija palyginkime su žmogaus santykiu su gamta: žmogus negali pakeisti ar panaikinti jos dėsnių, tačiau gali juos įveikti (pvz. Gravitaciją, panaudodamas kitas jėgas). Taigi jis gali gamtos dėsnius pritaikyti savo tikslams – tai įrodo laisvos veiklos galimybę. Gamtos pažinimas yra svarbi žmogaus laisvėjimo sąlyga.

Tačiau kalbant apie žmogaus laisvės ir visuomenės dėsnių santykį, išsiskiria dvi pozicijos:

1. Socialinis procesas – individų laisvų sprendimų, kuriems socialiniai dėsniai (pvz. pasiūlos-paklausos) turi įtakos, bet vienareikšmiškai nedeterminuoja, ir veiksmų rezultatas.
2. Griežto determinizmo šalininkai: individas, nori jis to ar ne, turi paklusti istorijai; laisvė kaip galimybė pasirinkti – tik iliuzija. Tikroji laisvė – įsisąmoninta būtinybė.

Pastarąją tezę suformulavo B.Spinoza (remdamasis kauzalizmu), sutapatinęs Dievą su Gamta, o Gamtą su Mechanizmu ir priėjęs išvados, kad Gamtoje viskas būtina. Kadangi žmogus – gamtos dalis, jo poelgiai taip pat būtini. Jokios vadinamos laisvos valios individas neturi. Laisvas jis pasidaro tik tada, kai betarpiškai paklūsta pasaulio tvarkai.

XIX a. mechaninis būtinumas pakeistas istoriniu būtinumu, todėl tokio požiūrio šalininkų vis dar buvo daug. Anot G.Hegelio (remiantis finalizmu), bet kokios individo pastangos kliudyti istorijos eigai bevaisės. Jis gali tapti laisvas tik perpratęs Istorijos būtinumą ir paskyręs visas jėgas jos didingų tikslų įgyvendinimui. Tokiam požiūniui pritarė ir daugelis marksistų.

Tačiau šis požiūris, matyt klaidingas – žmogaus vaidmuo istorijoje traktuojamas iš esmės fatalistiškai (kaip iš anksto nulemtas, nepriklausomas nuo jo valios, sprendimų ir veiksmų). Bet juk lygiai taip pat, kaip gamtos dėsnių egzistavimas nepaverčia žmogaus gamtos vergu, taip ir socialinių dėsnių egzistavimas nepaverčia žmogaus bejėge ir bereikšme būtybe. Kaip gamtos dėsniai išreiškia pasikartojančius gamtos reiškinių ryšius, taip ir socialiniai dėsniai fiksuoja pasikartojančius socialinių reiškinių ryšius. Dėl to, kad tiek gamtos, tiek socialinių reiškinių ryšiai yra reguliarūs ir nuo žmogaus valios nepriklauso, egzistuoja objektyvios žmogaus veiklos sąlygos ar aplinkybės. Jei žmogus jas ignoruoja, jo veikla bus neefektyvi. Bet kuo geriau jis tas sąlygas pažįsta ir panaudoja, tuo veikla efektyvesnė. Tikrasis istorijos subjektas, veikiantis ir pertvarkantis visuomenę, yra žmogus, o ne mistinė pasaulio dvasia. Žmogus gali, keldamas idėjas, daryti poveikį visuomenės politinei organizacijai, teisiniams institutams. Nors tas idėjas veikia ankstesnės idėjos, o jų įgyvendinimo galimybes – socialinė struktūra, nuosavybės santykiai, tačiau ekonominės ir socialinės sąlygos nelemia tų idėjų turinio. Kadangi visuomenė susiduria su galybe alternatyvų, jos raidos kelio pasirinkimas priklauso ir nuo konkrečių istorinių veikėjų bei jų asmeninių savybių.

21. Pozityvistinės filosofijos bruožai (A. Comte).

A. Comte skiria 3 proto raidos stadijas:

- I. Teologinę (fiktyvioji);
- II. Metafizinę (abstrakčioji);
- III. mokslinę (pozityvinę).

I-ajai būdingi: Gamtos reiškiniai aiškinami apeliuojant į antjuslinius pagrindus. Nuo animizmo pereinama prie politeizmo, nuo politeizmo prie monoteizmo. Žmogus aiškindamas gamtą pasikliauja tik vaizduote.

II stadija panaši į teologinę tuo, kad gamtos reiškiniai aiškinami apeliuojant į antjuslinius pagrindus. Skirtumas – įsivaizduojamo Dievo (dievų) padėtį užima įvairūs abstraktūs loginiai principai.

III stadija visiškai skiriasi nuo I ir II. Pašalinama visa, kas yra metafiziška (jusliška). Čia aprašomi tik empiriškai (jusliškai) pastebimi ryšiai ir santykiai. Pozityvioji filosofija kelia tikslus:

- 1) tirti, kas realiai prieinama protu;
- 2) siekiama absoliutaus tikrumo, kuris pakeistų bet kokias abejones ir metafiziniu svarstymus;
- 3) stengiamasi užsiimti tuo, kas naudinga ir pritaikoma;
- 4) turi garantuoti tikslumą ir apibrėžtumą, kurio neturėjo metafizika;
- 5) skirta organizuoti, o ne kritikuoti.

22.T.Kuhno mokslo raidos samprata

Thomas Kuhnas(K.) mokslo fsf-joje ėmė vartoti terminą **paradigma**.Savo knygoje “Mokslo revoliucijų struktūros” K. Apibūdina paradigmą kaip visuotinai pripažintus mokslo laimėjimus,kurie mokslo bendrijai tam tikrą laiką teikia problemų kėlimo ir sprendimo metodus.Paradigmos dėstomos vadovėliuose, anksčiau mokslo veikaluose, pvz. Aristotelio “Fizika”. Pasak K., šie veikalai patraukdavo daug šalininkų iš konkuruojančių krypčių. K. ėmęs vartoti šį terminą, turėjo galvoje, kad kai kurie visuotinai pripažinti mokslinių tyrimų praktikos pavyzdžiai teikia mums modelius, iš kurių kyla konkrečios mokslinio tyrimo tradicijos.Jas(tradicijas) mokslo istorikai įvardina kaip ptolemėjiškoji astronomija, aristoteliškoji dinamika, korpuskuliarinė optika ir pan. Paradigmų nagrinėjimas parengia studentą įsitraukti įkokią nors mokslinę bendriją. Kadangi taip jis prisijungia prie žmonių, kurie rėmėsi tais pačiais konkrečiais modeliais, jo vėlesnė mokslo tyrimo praktika retai nukryps nuo fundamentalų principų. Mokslininkai, kurių moksl. veiklą lemia vienodos paradigmos, remiasi vienodomis mokslinės praktikos taisyklėmis ir vienodais standartais.

Mokslininkų bendruomenė vadovaudamasi paradigma, problemas sprendžia iš esmės kopijuodama klasikinius analogiškų problemų sprendimo būdus.Tokią mokslinę veiklą K. Vadina **normaliu mokslu**. T.y. mokslininkų tikslas- tyrinėti tik paradigmos numatytus reiškinius ir paaiškinti juos paradigmos sąvokomis.

K. yra reliatyvistas, jis pripažįsta, kad yra daug pasaulio žiūros būdų ir neįmanoma įrodyti, kad vienas iš jų teisingesnis už kitus. Mokslo procese jie keičia vienas kitą.

Nauja mokslo koncepcija sukėlė daug diskusijų. Daugiausia buvo kritikuojama paradigmos sąvoka. Antrajame knygos leidime K. bandė ją patikslinti, ėmęs vartoti disciplinarinės matricos sąvoką, bet tai kritikų nepatenkino. Kuhnui buvo prikišama, kad jis nesugeba aiškiai parodyti, kokį vaidmenį mokslo raidoje vaidina faktai (anomalijos), o kokį socialiniai ir kultūriniai reiškiniai. T.y. kad K. nesugeba įrodyti, kad faktai priklauso nuo juos aiškinančių teorijų, nes tik tuo atveju paradigmos yra nepalyginamos. Popperis (kaip ir kai kurie kiti filosofai) nesutiko su K., kad “normalus mokslas” yra natūrali mokslo raidos fazė.

23. Lakatošo mokslo raidos samprata. P. Feyarabendo “epistemologinio anarchizmo” samprata.

Lakatošas Kuhno paradigmos sąvoką pakeitė mokslinio tyrimo programos sąvoka. Svarbiausias programos elementas yra jos tvirtas branduolys, kurį sudaro šiai programai būdingiausi teiginiai, principai, prielaidos, tam tikros filosofinės idėjos. Programos branduolį supa apsauginė juosta – hipotezės, kurios gali būti keičiamos. Kitas svarbus programos elementas yra negatyvi heuristika – taisyklės nurodančios, kokių veiksmų reikia vengti realizuojant programą – ir pozityvi heuristika, nurodanti, kaip programa turi būti realizuojama kuriant ir keičiant hipotezes.

Lakatošas sako, kad būtina atsisakyti ir koreguoti Popperio spėjimų ir paneigimų metodą, nes čia po bandomosios teorijos turi sekti eksperimentas, parodantis teorijos klaidingumą. Bet nei vienas eksperimentas negali būti laikomas apsprendžiamu dalyku tol, kol jis vyksta. Jis parodo progreso ir regreso kriterijus, kuriais remiantis galima atmesti teoriją. Tyrimo programa progresuos, kai ji galės paaiškinti senus faktus ir numatyti naujus, o regresuos, kai ji bus pavėluota nauju faktų atžvilgiu. Todėl tyrimo programa visuomet gali išstumti kitą tada, kai senoji yra regresuojanti teorija. Šis išstūmimo procesas yra ilgas. Pati istorija rodo, kad mokslininkai dažnai neatmeta senosios teorijos, kartais dirba su keliais. Viena tyrimo programa gali būti pašalinta tik progresyvesnės teorijos. Bet pašalinimas nėra toks radikalus kaip pas Popperį ar Kuhną. Mokslo kaita nėra tokia revoliucinga. Daugiau yra kalbama apie mokslo rekonstrukciją.

Kalbėdamas apie mokslo istoriją, Lakatošas išskiria vidinę ir išorinę istoriją. Vidinė istorija – daugiau iš metodologinių pozicijų. Išorinė – empirinių faktų istorija. Vidinė istorija – pirmesnė ir svarbesnė išorinės atžvilgiu. Pati mokslo istorija be vidinės istorijos neįmanoma. Pati mokslo istorija yra istorija įvykių, pasirinktų ir interpretuotų tam tikru normatyviniu pavidalu.

Feyarabendas išskiria 4 racionalumo tipus:

1. naivusis racionalizmas;
2. kontekstą įvertinantis racionalizmas;
3. naivusis anarchizmas;
4. epistemologinis anarchizmas;

Naiviajam anarchizmui būdingos 2 taisyklės:

- 1) visos taisyklės ir kriterijai riboti;
- 2) reikia išsiversti be šitų taisyklių, normų.

Feyarabendo Epistemologinis anarchizmas sutinka su 1) taisykle, bet neigia 2). Kuo turėsime daugiau kriterijų, taisyklių, tuo geriau, tuo įvairesnis bus mūsų pasaulio pažinimas (ne objektyvesnis, bet visapusiškesnis). Jis pasako už kontekstinį įvertinimą, bet taisyklė turi ne pakeisti kitų taisyklių, bet papildyti juos. Viena teorija neturi išstumti kitų. Mokslinis žinojimas negali būti universalizuojamas. Epistemologinio anarchizmo laikysena galima palyginti su aktoriaus laikysena, kuris užsideda tam tikras kaukes.

Pagal epistemologinį anarchizmą astronomija ne pranašesnė už astrologiją, liaudies medicina už mediciną.

24. K. Popperio mokslo metodo ir raidos samprata.

K. Popperis buvo žymiausias indukcionizmo kritikas. Jis priėjo prie išvados, kad indukcija ne tik nėra tinkama, teisėtas mokslinio įrodymo metodas, bet kad ji išvis yra išgalvotas dalykas. Popperiu svarbiausias buvo spėjimų ir paneigimų metodas: drąsių hipotezių (neišvedamų indukciškai iš stebėjimo duomenų) kėlimo ir kritinio išbandymo metodas.

Hipotezių empirinis turinys turi būti platus. Tokios hipotezės yra drąsios ir rizikingos. Smarkiai pranokdamos stebėtus faktus, jos gali būti nesunkiai paneigiamos (falsifikuojamos), jeigu atrandama naujų, joms prieštaraujančių faktų. Aptikus tokių faktų, hipotezės turi būti atmetamos.

Popperis pabrėžia, kad visos iškeltos mokslo hipotezės turi būti griežtai išbandomos. Bet čia jis kelia papildomų reikalavimų: mokslininkas turi ieškoti ne duomenų, patvirtinančių hipotezę, o duomenų, ja paneigiančių. Ieškant tokių duomenų, reikia tikrinti, ar teisingos yra išvados iš naujos hipotezės (teorijos), kurios yra nesuderinamos su išvadamis iš senos teorijos arba iš konkuruojančių hipotezių. Nustačius faktus, prieštaraujančius tikrinamai hipotezei (teorijai), ji turi būti atmetama ir kuriama nauja hipotezė.

Popperis, kalbėdamas apie mokslo raidą, bandė ją aiškinti metodologiškai. Jis savo spėjimų ir paneigimų metodą bandė užrašyti formule:

$$P1 \Rightarrow TT \Rightarrow EE \Rightarrow P2$$

P1 – problema 1.

TT – bandomoji teorija.

EE – klaidų eliminavimas.

P2 – problema 2.

Iš pradžių turim mokslinę problemą P1, po to pereiname prie bandomojo sprendimo (teorijos) TT (Tentative Theory), kuri gali būti iš dalies ar visiškai klaidinga; ir vienu ir kitu atveju ji yra klaidų pašalinimo (Error-Elimination) objektas. O iš mūsų kūrybinio aktyvumo kyla naujos problemos P2. Tam, kad galima būtų senąją teoriją atmesti, turi būti išpildytos 2 sąlygos:

- 1) Visi bandymai modifikuoti senąją teoriją pašalinant iš jos klaidas yra nesėkmingi – senoji teorija neatitinka naujai išrastų faktų, kuriuos ji turėtų paaiškinti. Reikia atmesti ir tada, kai bandant suderinti ją su faktais, prie jos tenka prijungti daugybę kitų hipotezių.
- 2) Sukurta nauja geresnė teorija, kuri sugeba paaiškinti visus faktus, kurių senoji teorija nesugebėjo paaiškinti. Be to, ji turi paaiškinti ir tuos, kuriuos sugebėjo paaiškinti senoji.

25. Empirizmo prasmės kriterijaus klausimo svarstymas loginiame empirizme ir kritiniame racionalizme.

XX amžiuje loginiams empiristams iškyla klausimas. Reikėjo kriterijaus atskirti mokslinius teiginius nuo nemokslinių. Comte parodė tuos skirtumus istorinėje plotmėje, o reikėjo aiškaus loginio kriterijaus. Tą kriterijų loginiai empiristai traktavo kaip empirinį prasmės kriterijų, nes, jų nuomone, mokslą nuo metafizikos skiria tai, jog mokslo teiginiai prasmingi, o metafizikos – ne. 4 dešimtmetyje jie suformulavo tokį loginį kriterijų: “Teiginys yra prasmingas (turi pažintinę vertę) tik tada, jei jį galima griežtai verifikuoti, t. y. nustatyti jo teisingumo reikšmę”. Tačiau taikant verifikaciją, pasirodė, kad kai kurių mokslo dėsnių negalime absoliučiai verifikuoti. Pvz., negalima nustatyti teiginio “visi kūnai traukia vienas kitą jėga, tiesiogiai proporcinga jų masių sandaugai ir atvirkščiai proporcinga nuotolio tarp jų kvadratui” teisingumo reikšmę, kadangi negalima ištirti visų kūnų. Toks kriterijus yra pernelyg griežtas.

Aptartos priežastys privertė R. Carnapą pakeisti šią teoriją. Jis rašė: “Mes negalim verifikuoti dėsnių, bet galim juos patikrinti, tikrindami atskirus jų atvejus. Jeigu tikrinant nesusiduriame su negatyviais atvejais, o užregistruotų teigiamų atvejų skaičius didėja, tai pamažu tvirtėja mūsų įsitikinimas, kad tikrinamas dėsnis yra tinkamas ir tikslus. Taigi reikia kalbėti ne apie verifikaciją, o apie laipsniškai augantį dėsno patvirtinimą”. Taip verifikacionizmo doktriną pakeitė konfirmacionizmo doktrina. Pagal ją prasmingais laikomi tik tie teiginiai, kuriuos galima empiriškai patvirtinti. Metafiziniai teiginiai šio kriterijaus nepatenkina.

Nors ir konfirmacinio prasmės kriterijaus versija buvo tobulesnė už ankstesnę, empiristai negalėjo įrodyti jos visišką teisingumą ir pranašumą. Galu gale Carnapas buvo priverstas konstatuoti, kad rūpintis reikia ne tuo, ar nagrinėjama išraiška yra prasminga, o tuo, koks yra jos pobūdis: ar galima ją verifikuoti, patvirtinti ir t.t. Žodžių “prasmingas” ir “beprasmiškas” jis rekomendavo apskritai atsisakyti.

Tačiau tai nereiškė, kad empirinio prasmės kriterijaus buvo atsisakyta. Kitą kriterijų pateikė K. Popperis – kritinio racionalizmo pradininkas. Jo paties pasiūlytą falsifikacijos principą, kurį jis priešino verifikacijos principui, Popperis traktavo ne kaip prasmės, o tik kaip demarkacijos (atribojimo) kriterijų. Jis mano, kad moksliniais teiginiais reikia laikyti tik tokius teiginius, kuriuos galima empiriškai paneigti (falsifikuoti). Kitaip tariant moksliniais galima laikyti tik tokius teiginius, kurie gali pasirodyti esą nesuderinami su mokslo faktais, su stebėjimo ir eksperimento rezultatais, tik tokius teiginius, kurie draudžia kažką, kas iš principo (logikos požiūriu) gali būti ar įvykti ir ką tokiu atveju galima empiriškai stebėti.

Teiginius, kuriuos galima empiriškai paneigti, falsifikuoti, reikia laikyti turinčiais empirinį turinį. Tokio turinio neturi ne tik metafizikos teiginiai, bet ir logikos, ir matematikos teiginiai. Todėl falsifikacijos kriterijus atskiria nuo metafizikos ne mokslą apskritai, o tik empirinį mokslą.

Tačiau sunku įrodyti, kad visi metafizikos teiginiai falsifikacijos kriterijaus neatitinka, o visi empirinio mokslo teiginiai šį kriterijų atitinka. Taigi vargu ar pozityvų mokslą nuo metafizikos skiria tokia griežta riba, kurą norėjo nubrėžti Carnapas ir Popperis. Šiaip ar taip, nėra abejonių, kad metafizika ir mokslas veikia vienas kitą. Metafizikos ir mokslo skirtumą lemia turbūt jų tikslų ir uždavinių skirtumas. Mokslas siekia pažinti, kad galėtų numatyti, siekia žinių, kurias būtų galima pritaikyti technikai ir technologijai, o metafizika siekia suprasti – suprasti, kas yra būtis.

26. Mokslo metodo problema: dedukcionizmas ir indukcionizmas.

Mokslo metodo klausimas ypac aktualus tapo XVII a. Mokslininkai buvo isitikine ,kad scholastika mokslas yra bevertis butent todėl, jog remiamasi netinkamu metodu.

Mokslininkai buvo isitikine, kad scholastinis mokslas yra bevertis butent todėl, jog remiamasi netinkamu metodu. Prie sios isvados priejo tiek F.Baconas, tiek R.Descartes'as. Taciau ju nuomone del naujo, vaisingo mokslo metodo, garantuojancio tyrimo sekme, issiskyre. Nuomonių skirtuma pirmiausia leme tai, kad pirmasis buvo empiristas, o kitas- racionalistas.

Nagrinejant pazinimo saltinio klausima, t.y. is ko atsiranda musu zinios, neisvengiamai kyla ir kitas: kaip mes igyjame ziniu. Sie du klausimai- du skirtingi vienos problemos aspektai. Racionalistai turi irodyti, kad visos musu zinios vienokia ar kitokia prasme yra isvedamos is pirminių proto tiesu, o empiristas, - kad jos yra isvedamos is patyrimo (fakto) tiesu. Bet tiek racionalistai, tiek empiristai pripazino, kad pazinimo, ypac mokslinio pazinimo, procese svarbus vaidmuo tenka loginiams samprotavimams, igalintiems is vienu teiginiu isvesti kitus. Tiesa, i klausima, kokio pobudzio yra tie samprotavimai, vedantys nuo pradiniu prie isvestiniu tiesu, t.y. i klausima, koks yra mokslo metodas, racionalistai ir empiristai atsake skirtingai, nes skyresi ju nuomone del pirminių mokslo teiginiu pobudzio. Racionalistu poziuriu, mokslo metodas yra dedukcija, empiristu- indukcija. XIX a. logikos vadoveliuose Millis aiskina, kad indukcija yra vieno teiginio isvedimas is kitu, maziau bendru uz ji. T.y. indukcija yra procesas, kurio metu padarome isvada, kad tai, kas teisinga, kalbant apie keleta klases induvidu, teisinga ir visai klasei, arba tai, kas teisinga tam tikru laiku, bus teisinga- esant panasioms aplinkybemis – visada. Tokia indukcija vadinama paprastu (pirminių) apibendrinimu.

Dedukcija, kuria Millis vadina "isvedimu is bendro teiginio", yra, pasak jo, teiginio isvedimas is teiginiu, kurie yra bendresni ar bent jau ne maziau bendri uz isvedama teigini.

Logikoje bendri teiginiai, priskiriantys apibrezta savybe tam tikros klases objektams (kuo si klase didesne, tuo bendresnis teiginys), priesinami vieniniams (singulariniems) teiginiams, priskiriantiems savybe individualiam objektui, t.y. klases nariui. Nevartojant bendro ir vieninio teiginio savoku, indukcija galima apibrezti ir taip: "Indukcija yra toks samprotavimo budas, kai istyrus atskirus klases objektus ir nustacius, kad jie turi tam tikra savybe, daroma isvada, kad ta savybe turi visi tos klases objektai".

Chrestomatinio dedukcinio samprotavimo atvejais imanomi du atvejai: pirmuoju is bendro ir vieninio teiginio isvedamas vieninis teiginys, antruoju- is dviejų bendru teiginiu isvedamas trecias bendras teiginys.

Racionalistai teigia, kad mokslo metodas- tai dedukcija. Pasak ju, proto tiesos- loginiu samprotavimu prielaidos- yrabendri teiginiai. Individualus objektai racionalistu beveik nedomino. Jie siekia rasti pacius bendriausius protu nustatomus buties principus. Kiti, maziau bendri, teiginiai turi buti dedukuojami is pirmuju, bendriausiu.

Budamas tikras, kad matematikos sekme garantuoja visu pirma nepriekaistingas jos metodus, Descartes'as sieke pritaikyti ji ir kkitoms disciplinoms. Jeigu tikrasis, sekme garantuojantis mokslo metodas- tai matematikos metodas (t.y. isvedimas tiesu is aksiomu), tai visur reikia pradeti nuo akivaizdziu tiesu, dedukuojant is ju visas kitas. Toki poziuri i mokslo metoda galima pavadinti dedukcionizmu.

Bet XVII a. mokslo revoliucijos laimejimais gamtotyroje, pirmiausia fizikoje (iskaitant mechanika), buvo pasiekti remiantis ne tiek dedukcija, kiek indukciniu metodu, nuostata, kad zmogus turi kelti klausimus ne tik sau, bet ir gamtai. Klausimo gamtai forma- eksperimentas, jo rezultatas ir yra gamtos atsakymas i klausima. Vien tik paprasto gamtos stebejimo nepakanka gamtai pazinti, proto taip pat.

Faktai yra stebejimu ir eksperimentu rezultatai. Juos fiksuojantys teiginiai nera bendri. Noredami nustatyti bendrus mokslo desnius, turime faktus analizuoti, sisteminti ir apibendinti.

Kaip galima kilti aukstyn nenutolstant nuo faktu? Bacono nuomone vienintele musu pagalbininke gali buti indukcija. Jis turi galvoje kiek sudetingesni analizes ir apibendrinimo procesa, negu enumeracine indukcija (lot. Isvardijimas). Taciau kaip ir enumeracine indukcija, jis prasideda nuo tiriamas reiskini liecianciu faktu rinkimo siekiant nustatyti aplinkybes, galincias buti rupimo reiskinio priezastimis ar padariniais.

Siekiant atskirti tikrąsias tiriamo reiskinio priežastis (ar padarinius) nuo tariamųjų Millis siūlo vadovautis keliomis taisyklėmis.1: jeigu kokia nors aplinkybė nuolat būna, kai vyksta tiriamas reiskinys, o kitos aplinkybės kinta, tai ta aplinkybė yra tiriamojo reiskinio priežastis arba padarinys. Šia taisykle galime vadinti vienintelio sutapimo taisykle (vienintelio sutapimo kanonu).2: vadinama vienintelio skirtumo kanonu, yra: jeigu tu atveju, kai tiriamas reiskinys vyksta ir tu, kai jis nevyksta, visos aplinkybės sutampa, išskyrus vieną, esančią pirmuoju atveju, o antruoju ne, tai ši aplinkybė yra tiriamojo reiskinio priežastis arba padarinys.

Ir dar viena taisyklė #3: jeigu kokia nors aplinkybė kinta visada, kai keičiasi tiriamasis reiskinys, o kitos aplinkybės nekinta, tai ši aplinkybė yra tiriamojo reiskinio priežastis arba padarinys.

Tokio pobūdžio indukcija vadinama eliminacine- jos tikslas yra eliminuoti, pašalinti visas tariamas priežastis (aplinkybes) iš galimų priežasčių sąrašo ir nustatyti vienintelę tikrąją.

Požiūris, kad pagrindinis mokslo metodas yra indukcija, vadinamas indukcionizmu. Inducija atrodo vienintelis tinkamas mokslo žiniu susiejimi su empiriniais faktais būdas.

Filosofai, analizuodami indukcinių mokslo žinių pagrindimą, išvelgė vieną didelę- indukcijos pateisinimo- problemą. Šia problema, vėliau imta vadinti filosofiniu skandalu, kuri pirmasis iškele empirizmo ir indukcionizmo atstovu D.Hume'as, bet dedukcionistai laikui bėgant ėmė ją traktuoti kaip svarbiausią argumentą prieš indukcionizmą.

Inducijos pateisinimo problema paprastai suprantama kaip enumeracinės indukcijos problema: kaip logiskai pateisinti parejmą nuo teiginio "stebeiti A yra B" prie teiginio "Visi A yra B"? Tokia indukcija yra nepatikima.

Todėl buvo ieskoma kitokių, ne enumeracinių, o eliminacinių indukcijos metodų. Bet tai, kad ji susieta su enumeracine indukcija verčia kritškai žiūrėti ir į eliminacinę indukciją. Taigi indukcijos teisingumas palyginti su dedukcija, atrodo abejotinas.

Inducija pateisina vien tik tai, kad iki šiol indukcija buvo efektyvus samprotavimo metodas- indukcijos rezultatai dažniausiai būdavo teisingi. Deja, šis paprastas indukcijos pateisinimo būdas yra, matyt, logiskai ydingas. Norint pateisinti indukciją, būtina nurodyti argumentus, kodėl pagrįsta tikėti, kad indukcinių samprotavimo išvados bus teisingos. Argumentu, kad šios išvados iki šiol dažniausiai būdavo teisingos, todėl jos bus teisingos ir ateityje, remtis jokių būdų negalima, nes jis pats yra inducinis, t.y. remiasi indukcija, kuria kaip tik ir siekiama pateisinti.

27. FILOSOFIJA IR MITOLOGIJA, ARBA TEORINIS IR MITOLOGINIS MĄSTYMAS

Ligi filosofijos į visus žmonėms rūpimus klausimus atsakydavo mitai. Graikų filosofai bandė parodyti, jog žmonės negali jais pasitikėti. Visų pirma reikia išsiaiškinti, kuo skiriasi mitologinis ir teorinis mąstymas ir kaip buvo nuo vieno pereita prie kito.

Iš daugybės mitų, vieni svarbiausių yra tie, kurie aiškina pasaulio kilmę ir jo sandarą, tvarką. Svarbiausias žmogaus mąstymo principas buvo *analogija*. Žmogus sudvasino paslaptinę jam pasaulį, ieškojo sukėlėjų ir veikėjų, galingesnių už žmogų. Ilgainiui jie buvo pavadinti dievais, kurie buvo panašūs į žmogų, t.y. antropomorfiški. Taigi mitologinis pasaulio aiškinimas paprastai turėjo antropomorfinį pobūdį.

Mitologiniam pasaulio ir žmogaus vietos jame aiškinimui būdinga:

1. Mite veikia ir paprasto mirtingojo likimą lemia su įvairiais reiškiniiais tapatinami dievai ir pusdieviai.

2. Mite naudojamosi poetiniais įvaizdžiais.

3. Mitas yra paprastas pasakojimas

4. Jis remiasi tradicija

Taigi mitai davė atsakymus į klausimus apie žmogaus paskirtį ir lemtį, pasaulio prigimtį ir tvarką, laiką ir amžinybę. Tačiau socialinė raida kėlė žmogui naujų problemų, kilo poreikis kitų žinių (daugiausia paremtų stebėjimais, kurie parodė mitų „naivumą“). Susidūrus su kitų kraštų mitais, suabejota jų patikimumu. Paraleliai išsivystė teorinis mąstymas, kuriam būdinga:

1. Dievus ir herojus keičia beasmenės jėgos, stichijos.

2. Vartojami ne poetiniai įvaizdžiai, o tikslios sąvokos.

3. Pasakojimą keičia teorija – loginiais ryšiais siejamų teiginių sistema.

4. Remiamasi ne tradicija, o proto argumentais, įrodymais.

Tokių mąstymą graikai vadino filosofija (pirmas pavartojo šį žodį Pitagoras). Tai buvo universalus mokslas, aprėpiamos visos to meto teorinės žinios. Filosofija siekė atsiriboti nuo: a) praktinių žinių, liečiančių daiktinę žmonių veiklą, b) nuo mitologinio pasaulio aiškinimo. Ir nors pirmosios filosofinės idėjos buvo iškeltos senovės Rytų civilizacijose (pvz. „Upanišados“), bet jos buvo daugiau poetinės, metaforiškos ir mitologinio-religinio pobūdžio, taigi teigiama, kad filosofija gimė Graikijoje. Tam yra keletas priežasčių, svarbiausios:

1. Graikijoje nebuvo žynių luomo, kuris būtų suinteresuotas mitologinio religinio mąstymo išlaikymu. Taip susidarė geresnės sąlygos kritiniam mąstymui

2. Žmogus buvo kur kas laisvesnis nei Rytų despotijose. Čia, skirtingai nuo Rytų, vykdavo disputai, galima buvo reikšti savo nuomonę, kurią apginti tekdavo tiksliais sąvokomis ir nuosekliu mąstymu.

28. FILOSOFIJOS APIBRĖŽTYS, PAGRINDINĖS DALYS IR PROBLEMATIKA.

Apie filosofiją sunku kalbėti ne istoriškai, nes laikui bėgant keitėsi nagrinėjamų problemų apimtis ir pobūdis, keitėsi ir pačių filosofų požiūris į savo discipliną (pvz. antikoje tai buvo universalus mokslas, dabar specialieji mokslai yra atskirti nuo filosofijos). Taip pat nuo gamtos dalykų pereita prie pačio žmogaus, todėl pirmas filosofijos apibrėžimas yra:

Filosofija aiškina būties pagrindus, žmogaus santykį su pasauliu ir pačiu savimi.

I. Kantas iškėlė tris klausimus, kurie visų pirma domina filosofą:

1. Ką aš galiu žinoti?
2. Ką aš privalau daryti?
3. Ko aš galiu tikėtis?

Tačiau kiekvienas apibrėžimas sulaukia kritikos, kai kurie filosofai įsitikinę, kad neįmanoma filosofijos apibrėžti viena formuluote dėl gausybės nagrinėjamų klausimų bei problemų. Tada yra bandoma apibūdinti filosofijos problemų loginę prigimtį, pvz.:

Filosofija yra bandymas atsakyti į iš esmės ginčytinus conceptinius klausimus. (conceptus – “liečiantis sąvokas”).

Būdingi conceptiniai klausimai: “Kas yra gėris?”; “Kas yra laisvė?”, t.y. liečiantys žmogui svarbiausias sąvokas. Atsakymai turi būti argumentuoti, tačiau juos galima ginčyti, nes juose minimas filosofines sąvokas reikia griežtai apibrėžti, o būtent tai sukelia daugiausia problemų.

Graikiškai “Filosofija” reiškia “Išminties meilė”, bet filosofai nesiskelbia esą išminčiai, kurių tiesa neginčijama ir vienintelė, o visą laiką ieško tiesos, supranta, kad tiesa gimsta ginče, kuriame nieks neturi paskutinio žodžio. Tiesos paieška numato kritinį požiūrį į tradicines pažiūras, nuomones ir iškiliausias teorijas. Kritiškumas kitiems ir sau labai svarbu filosofijoje. Iš to išplaukia:

filosofija yra mąstymo kritinė analizė. Nors tai labiau siaura apibrėžtis, bet joje fiksuojami du dalykai:

1. Filosofija siejasi su *refleksija*, t.y. mąstymu, nukreiptu į patį mąstymo procesą, prielaidas, sąvokas, samprotavimo būdus, sprendimus.
2. Filosofinė kritinė orientacija. Mąstant siekiama kritiškai įvertinti mąstymo priemones, būdus ir rezultatus. Kuo galima pasitikėti. Teiginiuose dažnai slypi vertinimai ir normos.

Filosofijos sritys:

1. problemos, susijusios su pasaulio, būties prigimtimi: kas yra pradai, kas yra realybė, o kas tik regimybė. Aristotelis tai įvardino *pirmąja filosofija*. vėliau - *metafizika* (nagrinėja pamatinius ir abstrakčius, jauslėmis nesuvokiamus daiktų pradus, kai jau išaiškinti ne tokie bendri ir abstraktūs fizikos klausimai). Vėliau siauresne prasme atsirado žodis *ontologija*, t.y. *būties teorija* (nagrinėja visuotines būties problemas). *Kosmologija* – nagrinėja fizinio jauslėmis suvokiamo pasaulio prigimtį ir tvarką (po to pakeitė ją *gamtos filosofija*).
2. Antroji problemų grupė – “Ką aš privalau daryti”. Žmogus turi gebėti atskleisti moralės idėjų šaltinį ir pagrindą. Tai *etika*. Prie etikos jungėsi ir *politika* (nagrinėja valstybės valdymo būdus ir principus), vėliau *politinė filosofija*. Su ja siejasi *istorijos filosofija*, iš kurios XIXa. išsivystė kultūros filosofija.
3. Pažinimo ir prigimties klausimai. Tai *epistemologija*, *gnoseologija* arba tiesiog *pažinimo teorija*. Artima epistemologijai yra *logika* (nagrinėja samprotavimo būdus). XIXa. atsiskyrė *mokslo filosofija*.

Taigi filosofijos skyrių gana daug. Dar yra *estetika*, *meno*, *religijos*, *teisės filosofija*. tuo labiau problematika dar įvairesnė.

29.FILOSOFIJA IR SPECIALIEJI MOKSLAI

Iš pradžių filosofija buvo universalus mokslas, nagrinėjantis daiktų prigimtį ir pasaulio reiškinių tvarką. Tačiau vėliau, daugėjant žinių, prasidėjo diferenciacija. Pirmasis nuodugnias apžvelgė filosofijos struktūra Aristotelis ir išskyrė dvi dalis: *teorinę filosofiją* (tyrė būties principus – fizika, matematika, pirmoji filosofija) ir *praktinę filosofiją* (žmogaus veiklos principus – etika, politika). Pagrindinis filosofijos tikslas antikoje ir viduramžiais – išmintis, o ne nauda, viskas kryo į absoliučius dalykus, pvz. viduramžiais į Dievą. Pamažu besivystantys mokslai daugiau panašėjo į metafiziką ir tik XVIIa jos autoritetas pradeda mažėti (mokslo revoliucijos dėka, eksperimentavimo metodas, matematinės formulės). Ėmė rūpėti ne tik būties prigimtis ar kosmoso harmonija, bet praktiniai dalykai kaip mokslo atradimai ir išradimai (R.Beikonas:žinojimas – jėga). Taigi pradėjus atsiskirti mokslams nuo filosofijos, pastaroji tarsi ir prarado savo egzistavimo pagrindą. Išsivystė *pozityvizmas* (A.Comte) – tikslas žinias teikia tikslieji, gamtos mokslai, o apie būties pradą ar galutinę esmę žinių pateikti negali niekas. Todėl vienintelė filosofijai išeitis – tapti paties mokslo filosofija. Joks mokslas nenagrinėja žmonių intelektualinės, pažintinės veiklos formos, tai ir paliekama filosofijai (mokslo žinių įgijimo ir vertinimo būdų tyrimą, pagrindinių mokslo sąvokų turinio analizę ir gautų rezultatų interpretaciją). Šiam požiūriui pritarė daugelis, taigi filosofija iš mokslų karalienės tapo mokslų talkininke (liaudiškai tarnaite;)).

Filosofijos nauda specialiesiems mokslams. Visų pirma kaip mokslo savimonė, kaip mokslinio pažinimo prielaidų, priemonių refleksija, apmąstymas. Filosofas kritiškai vertina pamatinius požiūrius, būdus (pvz, kas yra priežastis, ko reikia moksliniam tyrimui, kokie reikalavimai yra mokslinei teorijai). Tai ypač vertinga, kai griūna šimtmečius “žinota” tiesa, dėsniai. Tada mokslininkai iš dalies atsiduria filosofų vietoje. Todėl daugelis žymių mokslininkų (Dekartas, Einšteinas, Niutonas) buvo ir puikūs filosofai. Taigi filosofijos ir mokslo santykis abipusis, daroma abipusė įtaka. Tačiau mokslo filosofijos kryptis nėra vienintelė.

Scientizmas - neigiama filosofinio pažinimo vertė ir laikomasi nuomonės, jog galima pažinti tik matematikos objektus, remiasi moksliniais metodais.

Antiscientizmas - teigia, jog filosofiją reikia griežtai skirti nuo specialiųjų mokslų, negalima tapatinti su mokslo metodais.

Taigi filosofijai turi rūpėti ne tik mokslas, kuris neatsako į žmogui gyvybiškus klausimus, bet ir daugybė kitų svarbių žmogui dalykų. jos sąveika su mokslu tėra tik vienas iš jos vaidmens kultūroje elementų.

30. FILOSOFIJOS VIETA KULTŪROJE. FILOSOFIJA IR RELIGIJA

visų pirma reikia apibrėžti sąvoką kultūra. Vienas paprasčiausių apibūdinimų yra: kultūra – tai žmonių veiklos būdai ir rezultatai. Šia plačiąja prasme kultūra priešinama natūrai (gamtai). Kultūrą sudaro tai, ką žmogus apdorojo, išugdė, ėmė vertinti bei gerbti. Sąlygiškai kultūrą galima skirstyti į materialinę ir dvasinę. Pirmąją sudaro gamybos būdas ir pagaminti daiktai, technika ir technologija, t.y. lemia žmogaus materialines gyvenimo sąlygas. Dvasinę kultūrą sudaro žmonių dvasinės, intelektualinės veiklos būdai ir produktai: mokslas, menas, moralė, religija.

Kad ir kokia prieštaringa ir sudėtinga būtų dabartinė kultūra, ji, kaip ir anksčiau, pasižymi tam tikra vienove. Ją integruoja kultūrai būdingas požiūris į pasaulį ir žmogaus vietą jame, puoselėjami idealai, vertybių sistema. Kultūrą integruojantis pradas yra pasaulėžiūra (pažiūrų į pasaulį ir žmogaus vietą jame sistema ir su šiomis pažiūromis susiję žmonių gyvenimo principai, idealai, vertybės). Pasaulėžiūra kito per įvairias epochas, ją keitė ekonominės ir socialinės sąlygos, taip pat mokslo atradimai (pvz. heliocentrinės sistemos sukūrimas). pasaulėžiūra yra tarsi kultūros karkasas, kurio teorinis pagrindas – filosofija. Ji formuoja žmogaus santykį su pasauliu, bendrą požiūrį į pasaulį ir žmogaus vietą jame. Teorinė filosofija sprendžia vieną svarbiausių pasaulėžiūros klausimų – pasaulio prigimties problemą. Filosofija turi didžiulį poveikį žmonių idealams, vertybinei orientacijai. Neveltui svarbiausias Europos politines idėjas yra iškėlę filosofai (Platonas, Makiavelis, Lokas, Ruso, Nyčė). Tačiau negalima tapatinti filosofijos su pasaulėžiūra, tai tėra vienas iš veiksnių, įtakančių pasaulėžiūrą. Filosofinės idėjos daro didelį poveikį jai, ir didesniu ar mažesniu mastu veikia epochos kultūrą. Tos idėjos prasiskverbia į mūsų sąmonę tiek tiesiogiai (klausant paskaitų, skaitant filosofinę literatūrą, filosofiniai apmąstymai, iškiliasi kultūros veikėjai, perpratę filosofiją tampa tarpininkais tarp filosofų ir plačiųjų visuomenės sluoksnių), tiek netiesiogiai. Kai meno kūrinius kuria profesionalūs filosofai, jų dramos, romanai tampa tiesiogine filosofo tribūna. (kaip tik tokiu būdu išpopuliarėjo egzistencializmas).

Nepaisant to, kad pati filosofija nėra vienalytė ir egzistuoja scientizmo ir antiscientizmo ginčas, tačiau ji yra visos kultūros savimonė. Filosofai apmąsto ne tik mokslinius principus, bet ir visos žmogiškosios kūrybos pagrindus. filosofija yra prizmė, kurioje lūždama kultūra kiekviena kartą atrodo kitaip, naujomis kryptimis. Taigi filosofija tarsi kultūros šerdis. Filosofinės idėjos, padavusios mases, ne tik keičia jų požiūrį, bet gali turėti lemtingos įtakos (pvz. Didžioji Prancūzijos Revoliucija).

Santykis su religija. (B.Ruselas: filosofija – tai niekieno žemė tarp mokslo ir religijos). Religija padarė didelį poveikį filosofijai, nors šiaip filosofai griežtai skyrė Proto tiesas nuo Tikėjimo tiesų. Pasaulį vienijantį pradą filosofai paprastai tapatino su Dievu, ir nors jis ne visada sutapo su šv. Rašto Dievu, bet nesusipažinusiam su biblija sunku būtų perprasti Europos filosofiją ir netgi kultūrą. Krikščionybė turėjo labai didelę įtaką ir žymiausiems Lietuvos filosofams (J.Griniui ir A.Maceinai).